

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

1999-4

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

Jaargang 24, nummer 4, november 1999

Verschijnt driemaandelijks

Het TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS is een uitgave van de Stichting Amici Cantus Gregoriani en richt zich op allen, die zich verbonden weten met het gregoriaans.

Kopij voor het volgende nummer dient **15 december** op het redactie-adres binnen te zijn. Inlichtingen, ook voor advertenties, bij de administratie.

Redactie:

Marie-Louise Egbers, Jacqueline Elemans, Arnoud Heerings, Jolanda Kwast, Marcel Zijlstra.

Redactie-adres: Catharinastraat 81, 4811 XG Breda tel. (076) 522 14 58
Administratie: Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot tel. (013) 533 10 94

Abonnementen:

Individueel abonnement per kalenderjaar NLG 37,50

België BFR 800,- overige landen NLG 42,50

Koorabonnement (3 exemplaren voor de prijs van 2) NLG 75,-

Losse nummers, ook van oude jaargangen, NLG. 10,- (BFR 225)

Themanummers NLG 13,50 (BFR 300)

Postgirorekening nr 39586

Bankrekening nr 42.06.65.323

(België: ABN-AMRO Hasselt nr 720-5202086-85)

alle rekeningen t.n.v. Stichting Amici Cantus Gregoriani te Posterholt.

Bestuur van de Stichting A.C.G.:

I. van Leijen voorzitter

M. Lambriex secretaris

R. A. M. Karsten penningmeester

G. H. Claassen

J. Kwast

B. Lamers

Mondriaanlaan 6, 6708 NG Wageningen

Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot

Raadhuisstraat 4, 6061 EA Posterholt

Weesdijk 26, 4132 BL Vianen

Anna Paulownalaan 57, 3708 HJ Zeist

Leuvenlaan 9, 5628 WE Eindhoven

Adviseur van de Stichting A.C.G.:

A. Peters O.F.M.

Mauritsstraat 104, 3583 HW Utrecht

Druk: Drukkerij Van Stiphout B.V. - Helmond.

ISSN: 1380-9776

Bij de voorplaat:

St. Gregorius en zijn schrijver, ca. 984.

Registrum Gregorii, Trèves, Stadtbibliothek

**TIJDSCHRIFT
VOOR
GREGORIAANS**

**JAARGANG 24
1999**

INHOUDSOPGAVE

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

INHOUDSOPGAVE VAN DE JAARGANG 24 (1999)

ARTIKEL	AUTEUR	no	blz
Titel			
Zang op het begijnhof	Ulrike Hascher-Burger	4	126
Genesis	Th.G.A. Hendriksen	3	74
Aangroeiverschijnselen in het gregoriaans: een verkenningstocht	Alfons Kurris	1	16
Aangroeiverschijnselen in het Gregoriaans II	Alfons Kurris	2	52
Aangroeiverschijnselen in het Gregoriaans III de betekenis van de tropen in de liturgie	Alfons Kurris	4	136
Het boek van de Schepping: verklanking in het gregoriaans	Alfons Kurris	3	80
Woord, klank en beeld, enige gedachten over het gregoriaans naar aanlei- ding van het boek Genesis	Jolanda Kwast	3	94
Oud-Romeins: de moeite waard?	Loek van Lijden	3	111
Het spel van Adam en Eva, een middeleeuwse creatieve interpretatie van het genesis-verhaal	Annet Verhoeven	3	100
LITURGIE			
Liturgie vieren met het Abdijboek	M.-L. Egbers	2	42
Gregoriaans in de Abdij van Egmond	Simon Laoût o.s.b.	2	38
Gregoriaans rond 2000	Anton Vernooij	1	2
PRAKTIJK VAN HET GREGORIAANS			
Neuma, pneuma en stembuiging bij het zingen van gregoriaans III	Lida Dekkers	1	25
Hoe leer je in godsnaam gregoriaans zingen ?	Raymond Opdenakker	1	29
Het dirigeren van het gregoriaans	Tjeerd van der Ploeg	1	12

KOORWERELD

De Schola Cantorum van het Ward-Instituut:	2	64
Interview met dhr. Louis Krekelberg, dirigent		
Het 'dameskoor Begijnhof'	Roos Burger	4 133
Bij het derde lustrum van de Begijnhofschola	M.-L. Egbers	4 135
Kind en gregoriaans: hoe lang al, hoe lang nog?	Jos Leenen	4 154
Het parochiekoor van de Sint Nicolaaskerk / Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht	Raymond Opdenakker	2 59
Hoera, het is een meisje!	Annet Verhoeven	2 68
Een leven vol zang:	Marcel Zijlstra	3 121
een interview met Marie-Louise Egbers		
'Ik ben daar blijven hangen':	Marcel Zijlstra	4 146
veertig jaar gregoriaans in Amsterdam		

CD- EN BOEKBESPREKINGEN

Gregoriaans zingen, een handreiking	M.-L. Egbers	4 164
Register van bijbelcitaten in het Graduale	Jacqueline Elemans en Ben Lamers	2 70

VERSLAGEN

Mei 1999: het zesde AISC Gre-congres in Verona	Jacqueline Elemans	3
Het ambrosiaanse repertoire:	Arnoud Heerings	4 160
enige praktische opmerkingen		
Gregoriaans als gezongen poëzie	Miep van der Horst	1 30
Gregoriaans van ganzeveer tot klank	Anny van Slooten - Kofman	1 33

VARIA

Fascinatie: feriaal officie	Jacqueline Elemans	1 24
Fascinatie: feriaal officie II	Jacqueline Elemans	2 62
Ingezonden brief	Gerard Pijls	1 34

Voor u ligt de laatste aflevering van het Tijdschrift in dit jaar. De volgende jaargang draagt nummer 25, we bereiken dus een mijlpaal. Velen van ons worden geïnspireerd doordat deze mijlpaal ook een millennium-paal is. Op bescheiden wijze heeft de redactie de millennium-koorts laten meespelen in de invulling van het Tijdschrift: het themanummer van vorig jaar was gewijd aan het boek Apocalyps, dit jaar keken we naar het boek Genesis. We interviewden enkele markante scholaleiders nu, in de volgende jaargang hopen we terug te blikken naar belangrijke figuren in gregoriaans Nederland aan het begin van de twintigste eeuw.

De ACG gaat zingend over de drempel. In dit nummer besteden wij veel aandacht aan dirigenten, zangers, zangeressen en zangertjes. Wij hopen dat u met ons kunt zingen, in de oeroude muzikale taal van het gregoriaans, de taal van de eredienst, die voor velen van ons ook de taal van het zangershart is:

In het bijzijn van de engelen wil ik u, mijn God, bezingen. Ik zal bidden tot uw heilige tempel en uw naam loven. ■

Ry. br.
VI
I

N conspéctu Ange-ló-rum * Psallam ti-bi De- us

me- us. V. Ado- rábo ad templum sanctum tu- um, et confi-

té-bor nómi-ni tu- o. V. Gló-ri- a Patri, et Fí-li- o, et Spi-

rí-tu- i Sancto.

Dit jaar bestaat de Begijnhofscola in Breda 15 jaar. Wekelijks zingen in dit eerbiedwaardige oord rond de tien vrouwen gregoriaans onder leiding van Zr. Marie-Louise Egbers. Maar - hoe zat dat in de middeleeuwen? Werd er ook toen op het begijnhof gezongen? En misschien ook gregoriaans? In verband met het derde lustrumfeest van de huidige Begijnhofscola werd mij gevraagd om deze vragen eens na te gaan.

Om het meteen vooraf te zeggen: over zingende begijnen is nagenoeg niets bekend. Ik kan daarom ook geen sluitend beeld geven van het muzikale leven van deze semireligieuzen. Toch kwam bij dieper graven een aantal documenten naar boven, die tenminste een kleine indruk kunnen geven van zang op het begijnhof. Deze wil ik met u als lezer en begijnhof-zangeres delen.

iets over de geschiedenis van de begijnen

De begijnen waren vrouwen die wel in een gemeenschap leefden, maar in tegenstelling tot kloosterzusters niet door geloften een heel leven aan deze levensvorm gebonden waren. Zij konden altijd weer terugkeren naar 'de wereld'. Daarom worden zij ook tot de semireligiosi gerekend, net als de Broeders en Zusters van het Gemene Leven.

De begijnen kenden verschillende vormen van huisvesting. In het oosten van de Lage Landen leefden zij in begijnhuizen bij elkaar, in het westen in begijnhoven, waar iedere begijn een eigen huisje bezat. Daarnaast bestonden ook conventen, gemeenschapshuizen op begijnhoven, die bedoeld waren voor vrouwen die hun proeftijd doorliepen en voor minder rijke begijnen.

Begijnhoven waren omheind door een muur met een poort, die overdag open stond, zodat iedereen het begijnhof kon betreden. Begijnen stonden financieel gezien op zich zelf. In tegenstelling tot kloosterzusters moesten zij zelf aan de kost komen en hun huisje zelf financieren. Rijke begijnen hoefden niet te werken en hadden vaak eigen personeel.

De begijnhoven waren zelfstandige instellingen. Zij kenden statuten die nageleefd dienden te worden. Het bestuur van een begijnhof bestond uit de mater of meesteres (op sommige hoven kon dat ook meer dan een persoon zijn) die terzijde werd gestaan door een 'ondermeesterse', ondersteund door een 'raad van oudsten ende vroetsen joncvrouwen'. Elk begijnhof had bovendien een eigen rector. Deze 'diende de mis op te dragen, preken te houden, de biecht af te nemen en de communie uit te reiken'.

* Ulrike Hascher-Burger studeerde musicologie, codicologie en middeleeuwse geschiedenis in Tübingen en Bazel. Momenteel bereidt zij een proefschrift voor over een muziekhandschrift uit de Moderne Devotie. Zij publiceert op het gebied van de middeleeuwse muziek en geeft regelmatig lezingen.

De begijnenbeweging in Nederland kende twee golven. De eerste golf maakte deel uit van de algemene religieuze vrouwenbeweging die vanaf de 12e eeuw is gedocumenteerd. In de Lage Landen zijn begijnen vanaf het einde van de 12e eeuw bekend.¹

De eerste golf duurde tot het begin van de 14e eeuw. In de jaren 1311 en 1312 vond het concilie van Vienne onder paus Clemens V plaats. Als gevolg hiervan kregen de begijnen het moeilijk. Al in de 13e eeuw was het voor menigeen een doorn in het oog dat begijnen - in vergelijking met kloosterzusters - een veel vrijer leven leidden. Zij konden altijd het begijnhof verlaten, zij kenden geen geloften, alleen voornemens, zij waren theologisch geïnteresseerd - en van sommige begijnen was zelfs bekend dat zij preekten. Dat was allemaal zeer verdacht. Daarom probeerde men het vrije leven van begijnen aan banden te leggen. Via het decreet *Cum de quibusdam mulieribus* werd de begijnenbeweging verboden, tenzij de begijnen zich bekwaamden tot een teruggetrokken leven. Als gevolg hiervan werden de begijnen enkele jaren overal vervolgd. Pas vanaf ongeveer 1325 verkregen zij langzaam aan weer hun oude rechten, hoewel de gevolgen van het concilie nog lang te merken waren.

Vanaf de tweede helft van de 14e eeuw spreken wij van de tweede golf van de begijnenbeweging. Tot in de eerste helft van de 15e eeuw werden er weer nieuwe begijneninstellingen gesticht. In de 16e eeuw raakten veel begijnhoven in verval, alleen een paar waren krachtig genoeg om de reformatie te overleven.

De tweede golf van de begijnenbeweging werd duidelijk beïnvloed door de Moderne Devotie. Dat is onder andere te zien aan de geschiedenis van sommige begijnhuizen. Zij veranderden vaak in huizen voor zusters van het Gemene Leven of tertiarissenhuizen, en soms zelfs in Windesheimer vrouwenkloosters.² De begijnhoven in het westen echter bleven trouw aan hun

Begijn met falie, een afbeelding op een 13de eeuwse grafsteen in Parijs.

oorspronkelijke vorm van samenleven. De institutionele verschillen tussen een begijnhof en een zusterhuis zullen wel een te grote belemmering hebben gevormd voor een overgang naar een zusterhuis of een nonnenklooster.

de overlevering van begijnenhandschriften

De meeste handschriften uit het bezit van begijnen stammen uit de 15e en 16e eeuw. Zij dateren dus pas uit de tweede golf van de begijnenbeweging. Deze boeken zijn grotendeels door andere mensen geschreven en kwamen op een later moment in het bezit van een begijn. Bijna alle boeken zijn in het Middelnederlands geschreven, Latijnse boeken zijn een uitzondering. Dat is niet verbazingwekkend wanneer men bedenkt dat begijnen geen onderwijs in het Latijn kregen, zoals vrouwen in het algemeen veel minder geletterd waren dan mannen. Zij bezaten getijdenboeken, vertalingen van bijbelse boeken in de volkstaal en boekjes met meditatieoefeningen.

Muziekhandschriften uit begijnenbezit zijn tot nu toe onbekend. Ook dat is waarschijnlijk een kwestie van opleiding: om een muziekhandschrift met notatie te kunnen schrijven moet je geleerd hebben, noten te schrijven. In de middeleeuwen is dat bij vrouwen alleen per uitzondering mogelijk geweest (b.v. bij sommige cisterciënzerinnen). Begijnen hadden - in tegenstelling tot koorzusters - geen opleidingsprogramma voor de koor dienst. Zij hoefden geen Latijn en geen zang te leren. Toch zijn er ook in handschriften uit begijnenbezit enkele sporen van muziek te vinden, die ik hierna wil voorstellen.

begijnen en muziek

liturgische muziek

Begijnhuizen waren aangesloten bij de plaatselijke parochie. Veel begijnhoven daarentegen hadden een eigen kerk of kapel. Daardoor probeerden zij zo autonoom mogelijk te zijn, zo min mogelijk afhankelijk van de plaatselijke parochiekerk. In de zelfstandigheid van deze kapellen was nogal verschil. Er bestonden - in de termen van F. Koorn - begijnhoven met 'zelfstandige autonomie', dat wil zeggen met een eigen parochiekerk en een eigen pastoor. Daarnaast bestonden begijnhoven met 'beperkte autonomie', zij verkregen een vergunning tot bouw van een kapel of kerk, maar juridisch gezien hoorden deze begijnen net zo als de begijnhuizen nog steeds bij de stadsparochie.

Hoewel de begijnhoven een eigen, soms zelfs volledig autonome kerk bezaten, is onduidelijk of aan deze kerken een koor verbonden was. Van een cantrix, zoals in vrouwenkloosters, is niets bekend. Ook een koor wordt niet genoemd. Toch is er een handschrift overgeleverd, dat is opgedragen aan 'het koor van het Antwerps begijnhof'.³ Dit begijnhof moet wel degelijk een koor ter beschikking hebben gehad. Maar bestond het uit begijnen? Wie zong er anders?

Toch moet er liturgische muziek hebben geklonken, want er zijn verschillende aanwijzingen voor zang ook op andere begijnhoven. Zo ondernamen de begijnen van het begijnhof in Delft verschillende pogingen om het aantal gezongen missen per jaar uit te breiden. Van het St. Agnieten-begijnhof in Leiden zijn processies op het begijnhof

bekend.

Van een aantal begijnhoven hebben wij een redelijk duidelijk beeld van de algemene geestelijke en liturgische verplichtingen.

De begijnen van het 'Ronde begijnhof' in Amsterdam "moesten om vijf uur opstaan, 's winters om zes uur, en een uur later naar de mis gaan. Verder waren ze verplicht dagelijks de Onze-Lieve-Vrouwe-getijden en de zeven psalmen te lezen, 's middags omstreeks drie uur naar de vesper te gaan, en 's avonds voor het naar bed gaan een half uur stilte te houden. Hierbij kwamen dan nog de Zon- en feestdagen met extra plechtigheden. Bovendien was de Vrijdagavond gewijd aan het herdenken der dooden."⁴ In Amsterdam bestonden dus twee gemeenschappelijke kerkdiensten per dag: de mis en de vespers. De overige getijden werden privé gehouden. Ook de begijnen in Haarlem vierden de liturgie gedeeltelijk gemeenschappelijk:

"Uit gegevens van kort na de reformatie blijkt dat alle begijnen, zowel in Haarlem als in Amsterdam, dagelijks de getijden van Onze-Lieve-Vrouw lazen, vermoedelijk gemeenschappelijk in de kerk. Hiernaast las men nog andere getijden en gebeden. Een aantal hiervan werd in Haarlem alleen in bepaalde conventen gelezen, in Amsterdam lazen de bewoonsters van een huis samen bepaalde gebeden en getijden."

Een handschrift uit de late 16e eeuw laat zien wat er op het Amsterdamse begijnhof tijdens de vespers werd gezongen. Zoals het ex-libris vermeldt, gaat het om een 'Aenwijser om te vinden die Antiffens der vesperen van den sondagen ende principale heyliche dagen des iaers naet Roems gebruijck voor die begijntgens opt ronde begijnhof tot Amsterdam'.⁵ Deze 'aenwijser' noteert eveneens de 'Versikelen der vesperen voor die Sondaegen en feestdaegen vant gheheele iaer.'

Wie de 'aenwijser' heeft geschreven is volstrekt onduidelijk. Ook weten wij niet of deze op het begijnhof is ontstaan of buiten het begijnhof in opdracht werd gemaakt. Zoals de titel vermeldt gaat het om een overzicht van de gezangen, geen volledig Vesperale. De beginregels van antifonen en responsories zijn zonder muzieknotatie in kolommen onder elkaar vermeld. Toch is aan te nemen dat deze antifonen gezongen werden. Maar door wie? Door de begijnen zelf? Of door de rector of pastoor van de kerk? De titel vermeldt

Verblift v 27

Wilt die ziele nu wel ende minde getroost
is van ihu opoensche die vrelle vromelike
begreuen heeft: soe troest si oec mede alle
die ghenen die ihu dienen ende der vrelle
gewuerchten hebben begreuen om dat loen
dat si vrelle sullen onefaeen en die bren-
pen der hellen die si sullen oneguen-

ihf

Erblift v lieue sueterkyn
Die ene is rose hier sal doch
syn den reghe die sal onefaeen loen
van dat hi hier heeft gedaen Die rike
soe maech oec syn verblift In ihesum xpi

Verblift v lie - ue sus - ter - kyn
Die tiit is cort het sal doch syn
Een ye - ge - lic die sal ont - faen
loen van dat hi hier heeft ge - daen Mit recht

Ms. Asd fol. 3v en transcriptie.

immers dat het boek bestemd was “voer de begijntgens”.

devote liederen

In religieuze kringen werd niet alleen tijdens de liturgische gebedstijden gezongen, maar ook bij de privé- devotie.⁶ In de late Middeleeuwen nam, onder invloed van de Moderne Devotie, de persoonlijke religieuze meditatie ook in lekenkringen sterk toe. Hiervoor werden getijdenboeken gebruikt en devote gezangen. Veel duidt erop dat in het kader van deze privé-devotie niet alleen gelezen werd maar ook gezongen. Uit kringen van de Moderne Devotie hebben wij hier een aantal berichten over. Handschriften uit het bezit van begijnen duiden eveneens op dit fenomeen. Er is uit begijnenkringen een groot aantal getijdenboeken in de volkstaal overgeleverd, maar ook boekjes met meditaties. In deze boekjes staan hier en daar enkele liederen, zowel in het Latijn als in de volkstaal. Deze handschriften vermeld ik aan het einde van dit artikel in een appendix. Onduidelijk is, of de liederen in deze begijnenhandschriften met of zonder muzieknotatie zijn,⁷ maar het zijn gezangen die in andere bronnen met notatie staan en waarvan dus aangenomen kan worden dat zij ook daadwerkelijk gezongen werden.

Een belangrijke bron voor devote liederen bij begijnen die ik hier even wil voorstellen, is het al eerder genoemde handschrift voor het koor van het Antwerper begijnhof⁸. Dit handschrift bevat o.a. *Die gheestelicke melody tusschen Jhesum Christum ende die mynnende ziel*⁹ (f. 217-255). Voorin het handschrift is de doelstelling van het boekje vermeld met een verwijzing naar de muzikale uitvoering: ‘Dit is die gheestelicke melodie tusschen ihesum christum ende de minnende ziele, gheset op noetkins van weerliken liedekijns, om dat men die werlike worden [wereldlijke tekst] sal moghen vergheeten, want daer niet dan ydelheit in ghelegghen en es. Ende dicwile zijn zij een groot hinder des gheesteliken levens...’¹⁰

Hoewel het boekje voor het begijnhof zelf niet van notatie is voorzien, is dit meditatiehandschrift in een andere bron volledig met muzieknotatie overgeleverd¹¹. *De gheestelicke melody* bestaat uit twee boekjes waarvan in het Haagse handschrift alleen het eerste is overgenomen.¹² Het bevat eenstemmige liederen in het Middelnederlands, elk voorzien van een prosa-inleiding zonder muziek. Zij volgen de indeling van de week met dagelijks een meditatie. Ook al bevat het handschrift uit Den Haag geen muzieknotatie, daarom is niet uitgesloten dat ook de begijnen de *Gheestelijke melody* hebben gezongen. De melodieën bestaan immers uit wereldlijke liedjes die toen algemeen bekend waren.

contrafacten van wereldlijke liederen

De beroemdste begin uit de Lage Landen, Hadewijch (13e eeuw), liet ons o.a. Strofische Gedichten na. Al sinds jaren houden verschillende onderzoekers zich met de vraag bezig of deze gedichten ook gezongen werden. Louis Grijp heeft een poging gedaan om de melodieën van deze gedichten, die zonder notatie zijn overgeleverd, te reconstrueren.¹³ Grijp gaat ervan uit dat Hadewijchs gedichten op contrafactuur berusten, een techniek die vooral in minder geletterde kringen en voor gezangen in de volkstaal werd toegepast.

Daarbij werden op bekende, meestal wereldlijke melodieën nieuwe, vaak geestelijke teksten geschreven.¹⁴ Het procédé was vooral geliefd in vrouwenkringen van de Moderne Devotie. Met behulp van deze techniek werden nieuwe religieuze teksten op bekende wereldlijke melodieën gezongen. Daardoor kon een muzieknootatie achterwege blijven, meestal werd met een wijsaanduiding volstaan. Ook de begijnen hebben, zoals de *Gheestelijke melody* duidelijk maakt, tenminste een deel als contrafact gezongen.

slot

Muziek op het begijnhof bestaat dus niet pas in de 20e eeuw in de vorm van wekelijkse repetities van de begijnhofschola in Breda. Ook in de middeleeuwen werd op begijnhoven gezongen. De schaarse bronnen laten zien dat dat in drie vormen gebeurde: als liturgische zang, als zelfstandige Latijnse devote zang en in de vorm van contrafacten van wereldlijke liederen in de volkstaal.

Toch lijkt mij het woord begijnhofschola een modern begrip dat in deze vorm in de middeleeuwen niet bestaan zal hebben. De institutionele voorwaarden waren niet geschikt voor een eigen schola. Er was immers geen cantrix en de begijnen waren geen koorzusters. Zij moesten de kost verdienen en konden derhalve maar twee keer per dag gezamenlijk vieren. De belangrijkste muzikale activiteit zal wel in de privé devotie hebben bestaan - en die was vaak genoeg niet gregoriaans, maar gebaseerd op wereldlijke liedjes. Het is te hopen dat er op een gegeven moment meer bronnen tevoorschijn komen over het muzikleven van de begijnen zodat wij een scherper beeld kunnen krijgen. ■

BRONNEN EN LITERATUUR:

Handschriften uit begijnenbezit met verwijzingen naar muziek:

Begijnhof Amsterdam:

HS Brussel KB IV 12, 15e eeuw: Salve sancta parens, f. 214-226.

HS Rotterdam GB 96 G 12, ca. 1415-1430: Salve sancta parens; Salve misericordia Maria, Aurora fulgens.

HS Nijmegen, UB 402 (laat 16e eeuw): Aenwijser om te vinden die Antiffens der vesperen van den sondagen ende principale heylige dagen des iaers ...

Begijnhof Antwerpen:

HS 's-Gravenhage KB 75 H 42, 1473: "... dat het hs. door Mertynken van Corselles geschonken werd aan 'den coor van bagaynhof tantwerpen' ". Bevat *Die gheestelicke melody tusschen Jhesum Christum ende die mynnende ziel* (f. 217-255).

Groot begijnhof Haarlem:

Hs. Deventer SAB I 64 (10 V 1), ca. 1375-1425, f. 178-188: Geestelijk lied Och sal die edel ziele.

Begijnhof Tongeren:

Luik, UB, Wittert 37, 15e eeuw, fol. 115-140v: Antifonen en gebeden van St. Catherina, S. Dorothea etc.

Voor dit artikel werd gebruik gemaakt van:

F. KOORN, *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende de middeleeuwen*, (Assen 1981),
F. KOORN, 'Ongebonden vrouwen'. Overeenkomsten en verschillen tussen begijnen en zusters des Gemenen Levens, in: *Ons Geestelijk Erf* 59 (1985), pp 393-402,
K. STOOKER en Th. VERBEIJ: *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*, 2 dln, (Leuven 1997). Hier is van belang deel II: Repertorium: Begijnen.

NOTEN:

1. A. MENS: *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begardenbeweging*. Vergelijkende studie: XIIde -XIIIde eeuw (Antwerpen 1947), p. 403.
2. Zie de Biblioteca Neerlandica Manuscripta (BNM) in de UB Leiden (online te raadplegen: <http://lbs.leidenuniv.nl>), trefwoord begijnen. Hier is de geschiedenis van een hele reeks begijnhoven te zien.
3. Het gaat om het exlibris van HS 's-Gravenhage, KB, 75 H 42, uit het jaar 1473, dat "... door Mertynken van Corselles geschonken werd aan *den coor van bagaynhof tantwerpen*". Helaas is het exlibris, zoals Stooker en Verbey aangeven, verminkt en niet duidelijk meer leesbaar.
4. I.H. van EEGHEN, *Vrouwenkloosters en begijnhof in Amsterdam van de 14e tot het eind der 15e eeuw*, Diss. Amsterdam (1941), S. 30.
5. Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, hs 402, gedeelte zonder foliëring.
6. Vgl. U. HASCHER-BURGER, 'Zwischen Apokalypse und Hohemlied: Brautmystik in Gesängen aus der Devotio Moderna', in: *Ons Geestelijk Erf* 72 (1998), pp. 246-261.
7. Een groot probleem voor musicologen is dat er in handschriftenrepertoria vaak niet duidelijk is aangegeven of de vermelde 'liederen' al dan niet met muzieknotatie zijn opgeschreven. Dat geldt ook voor het zorgvuldig samengestelde repertorium van Stooker en Verbeij.
8. 's-Gravenhage, KB, ms 75 H 42. Zie voetnoot 10.
9. Voor nadere informatie over de *gheestelijke melody* zie P. OBBEMA, 'Het einde van de Zuster van Gansoirde', in: *De middeleeuwen in handen. Over de boekcultuur in de late middeleeuwen* (Hilversum 1996), p. 166-175.
10. citaat in OBBEMA, *op. cit.* p. 170.
11. Wien, OeNB, ms. 12875, fol. 1r-17v. De muziek uit de *Gheestelijke melody I* is uitgegeven door E. BRUNING, M. VELDHUIZEN en H. WAGENAAR-NOLTHENIUS: *Het geestelijk lied van Noord-Nederland in de vijftiende eeuw* (Amsterdam 1963) [Monumenta Musica Neerlandica VII], pp. 3-30.
12. Voor een vergelijking van de drie bewaarde versies van de *Gheestelijke melody* zie OBBEMA, *op. cit.* p. 170.
13. L.P. GRIJP, 'De zingende Hadewijch. Op zoek naar de melodieën van haar Strofische Gedichten', in: F. WILLAERT e.a., *Een zoet akkoord. Middeleeuwse lyriek in de Lage Landen* (Amsterdam 1992), p. 72-92 [Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen VII]. Met de muzikale reconstructie van Hadewijchs Strofische Gedichten 3, 9, 27, 34, 40 en 45. Het hoorbare resultaat is opgenomen door de Camerata Trajectina, o.l.v. L.P. Grijp, op de cd *Pacxken van Minnen. Middeleeuwse muziek uit de Nederlanden*. Globe GLO 6016, opgenomen in Utrecht, juli 1992.
14. Over contrafactuur zie L.P. GRIJP, *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw. Het mechanisme van de contrafactuur* (Amsterdam 1991).

Toen ik ca. 50 jaar geleden gevraagd werd om te komen zingen op het dameskoor van het Begijnhof in Breda had ik er geen besef van wat dat inhield. Nog niet lang van school en pas aan het werk in een tijd waar niet veel te beleven viel. We waren net aan de wederopbouw van het land begonnen en alles moest nog een eigen plaats krijgen.

Afkomstig uit een zeer beschermd milieu leek het mij zeer spannend. De heer Jo Frijters was toen organist van de kathedrale kerk en tevens organist/directeur van het Begijnhofkoor, dat nog niet zo lang voordien was opgericht (ca 1946/7). Mgr. W. Koenraad, vicaris van het bisdom, woonde toen op het Begijnhof en was daar tevens pastoor. Aan alles werd strikt de hand gehouden en er werd volgens een vast patroon gewerkt.

Van een zaterdagavonddienst had men nog nooit gehoord. Met Kerstmis was de nachtmis om 3.00 uur. Die bestond uit drie missen die achtereen werden opgedragen en waarvan de eerste gezongen werd. Evenzo met Allerzielen, 2 november. De dagen voor Hemelvaart waren de Kruisdagen (maandag, dinsdag, woensdag). Men moest dan vroeg het bed uit want om 7.00 uur begon de processie over het hof onder het zingen van de litanie van Allerheiligen, waarna de eerste gezongen H. Mis. Iedere zondagmiddag was er een lofdienst om 15.00 uur. Bij deze gelegenheid zongen er nog begijnen mee en verder de koorleden die beschikbaar waren. Op hoogfeestdagen zoals Kerstmis en Pasen mochten de begijnen niet meezingen want dan zong het voltallige koor (ca 20-24 leden). Ieder jaar waren er minder begijnen, totdat zuster Frijters alleen overbleef. Deze is er uiteindelijk wegens ouderdom mee opgehouden, zij was anders wel de beste van het hele stel.

U begrijpt dat wij een vol programma hadden. Met 2 uur repetitie in de week, waarbij ook nog profane muziek gezongen werd, was de tijd om goed gregoriaans te zingen zeer beperkt. Zo nu en dan werd er wel iets aan theorie gedaan aan de hand van de gezangen die 's zondags gezongen werden, maar dat had niet veel te betekenen. Thuis had je ook geen studiemateriaal en de Gradualen bleven op het Begijnhof.

Dit alles wil niet zeggen dat wij in die tijd van 1948-68 geen goed koor hadden. Het resultaat was voor die tijd niet slecht. Er werden toen andere eisen gesteld en er waren vooral grote koren van goed tot matig. Dit was een algemene tendens.

In de kerk begon vanaf 1960 het een en ander te veranderen. Alles werd nu in het Nederlands gezongen, maar gelukkig kwamen na verloop van tijd de gregoriaanse vaste gezangen weer terug. Ook werden op Hoogtijdagen de gregoriaanse wisselende gezangen zo veel mogelijk gehandhaafd. Begin januari 1968 overleed de heer Frijters. Na verloop van tijd werd Mevr. Angela Knibbeler onze dirigente. Door verschillende omstandigheden liep het aantal leden drastisch terug. Begin september 1984 kwam de kentering: de Begijnhof-schola ging van start. Na voor mij persoonlijk veel aanpassingen en moeilijkheden met de materie werd het voor mij in de loop der jaren steeds prettiger en boeiender en zou ik het niet graag meer willen missen. Ik hoop, ondanks mijn grijze haren er nog lang mee te kunnen doorgaan. ■

enkele van de laatste begijnen in Breda, 1962.

de Begijnhofschola nu.

In 1984 vroeg Pastoor J. Ooms van de Begijnhofkerk me, of ik met een groep dames één maal in de maand in zijn kerk de eucharistieviering wilde opluisteren met gregoriaanse gezangen. Met deze vraag kwam hij, om verschillende redenen, op een goed moment.

In september kon de eerste repetitie plaatsvinden met dames die allemaal, zij het in zeer verschillende omstandigheden, koorervaring hadden opgedaan. Een klein aantal daarvan kwam uit het hierboven beschreven koor. Het was me duidelijk, dat het *Graduale Romanum* geen goed uitgangspunt was en dus zocht ik mijn heil in het *Graduale Simplex*, om zo langzaam het koor te 'vormen'.

Wanneer ik, terugkijkend op deze periode van vijftien jaar, de balans opmaak, zijn er enkele opmerkelijke dingen gebeurd:

- Vanuit een volstreekte beginsituatie zingen we nu vanuit het *Graduale Triplex* volgens de huidige zienswijze betreffende de interpretatie.
- Zingend ieder vanuit een totaal andere achtergrond, zijn we nu een hecht koor, strevend naar het voor ons hoogst haalbare niveau. Het koor heeft, vooral in het begin, veel verloop meegemaakt, maar steeds zag ik, dat het zich in positieve zin ontwikkelde naar die samenstelling, die beantwoordde aan haar streven. Nu heeft het zich gestabiliseerd tot een hechte groep, voor wie geen moeite te veel is.
- In eerste instantie alleen zingend in de Begijnhofkerk, zijn we nu parochiekoor van de Centrumparochie Breda, doordat daar de Begijnhofkerk in is opgegaan, met alle positieve gevolgen van dien.
- Spontaan, door een aanvraag van elders, is de Cantorij uit de Schola ontstaan. Deze Cantorij kan op verzoeken van buiten de parochie ingaan, zowel wat betreft liturgie als concerten.

Op zaterdag 3 juli zongen we een feestelijke mis in de Antoniuskerk, de hoofdkerk van onze parochie in de St. Jansstraat, en dat weekeinde vierden we ons derde lustrum onder elkaar. Op zondag 17 oktober besloten we de feestelijkheden met een plechtige Maria-espers in de Begijnhofkerk, van harte ondersteund en gecelebreerd door onze pastoor A. Kamps. De orgel-intermezzi werden verzorgd door mw. M. Henken. Voor daarna hebben we een bescheiden aantal mensen uitgenodigd om met ons de feestvreugde te delen.

En nu ... zetten we onze repetities stevig door. Er volgt een pittig seizoen. ■

AANGROEIVERSCHIJNSELEN IN HET GREGORIAANS III

de betekenis van de tropen in de liturgie

Alfons Kurris

In het tweede artikel dat handelt over 'aangroeiverschijnselen' is gesproken over 'tropen' in de technische betekenis. Het ging erom, om het begrip 'tropering' af te grenzen tegenover de begrippen 'prosula' en 'sequens'. In strikte zin verstaan we onder een troop: een toevoeging van een nieuwe tekst op een nieuwe melodie aan het begin of tussen de verschillende onderdelen van een bestaand gezang.

Thans vragen we ons af: welke functie vervult zo'n toevoeging in de liturgie waarvan de oorspronkelijke gezangen deel uitmaken? Gaat het om een feestelijke aankleding op hoogtepunten van het kerkelijk jaar? Zijn de toevoegsels gelegenheidsproducten om de ceremonie meer allure te geven? Bestaat er een inhoudelijke band tussen de oude teksten en de toevoegingen? Zo ja, van welke aard is deze samenhang? Hebben de tropen de functie van liturgische catechese of gaat het om teksten die van ondergeschikt belang zijn en nauwelijks inhoudelijk verbonden zijn met de uitgangsteksten?

Tropen treffen we bij voorkeur aan bij het begin van de liturgie. Twee-derde van de tropen die voorkomen in de wisselende gezangen bevinden zich in het intredegezag. Het lijkt erop alsof de tropen inderdaad bedoeld zijn om de rangorde van het feest te markeren. Met name de inleidingstropen die beginnen met 'Hodie' hebben de functie om de aandacht te vestigen op de liturgie van het hoogfeest. Deze tropen versterken dus de rangorde van het feest. We treffen ze vooral op de hoogfeesten Pasen, Kerstmis, Pinksteren, op belangrijke apostelfeesten, Mariafeesten en bij speciale gelegenheden.

Wat de vaste gezangen betreft, constateren we vooral het belang van de troperingen in het Gloriagezag. Ook hier dient de tropering om het belang van dit loflied te vergroten. De teksten van de tussengevoegde tropen dienen ertoe om elk onderdeel van het gezang van commentaar te voorzien. Zo dienen ze er tevens toe de inhoud van de uitgangstekst een bredere inhoud te geven. Dat alles kunnen we illustreren aan de hand van de troperingen die we aantreffen op het feest van Epiphanie. Vooral op dit feest vinden we rond het intredegezag een aantal troperingen die de inhoud van het Openbaringsfeest verdiepen.¹

de bronnen

De vindplaatsen van de overgeleverde gezangen zijn beperkt tot twee onderscheiden gebieden in het Oost- en het Westfrankische rijk. Middelpunt van deze gebieden zijn de abdijen St.-Gallen en St.-Martialis bij Limoges. Beide centra volgen eigen tradities die zich blijkbaar los van elkaar hebben ontwikkeld.

Het repertoire van St.-Gallen is opgetekend in twee Troparia, verzamelbundels die ook sequenzen en prosulae bevatten. Dankzij een recente facsimile uitgave van beide codices: SG 381 en SG 485, kunnen we de teksten nader bestuderen. De melodieën zijn helaas moeilijker te ontcijferen, aangezien de meeste niet op lijnen zijn overgeleverd.²

Codex Bamberg 6, eveneens ontstaan binnen de cultuurkring van St.-Gallen, bevat een

beperkt aantal getropeerde melodieën die corresponderen met de inhoud van genoemde codices. Zeker vijf tropen staan op naam van monnik Tuotilo uit St.-Gallen. Het wordt waarschijnlijk geacht dat meerdere tropen afkomstig zijn uit een nog oudere traditie en in het bestand van St.-Gallen zijn opgenomen.

Ook de tropen in de handschriften uit het gebied van Aquitanië zijn niet per definitie daar ontstaan. Het schijnt dat Theodulf van Orleans zich uitdrukkelijk met het samenstellen van tropen heeft beziggehouden. Het tropenrepertoire uit Zuidfrankrijk is van groot belang voor de bestudering van het genre. Immers de ook de melodieën zijn te ontcijferen aangezien ze rond lijnen zijn opgetekend.

De aandacht voor het verschijnsel van de tropering is al oud: ruim een eeuw geleden vestigde L. Gonthier al de aandacht op het belang van de tropen voor de creatieve ontwikkeling van de liturgie.³

Een systematische studie van de Introitustropen is van jongere datum. De melodieën zijn gerestitueerd en opgenomen in de serie Monumenta Monodica Medii Aevi, deel I.⁴ De auteur Günther Weiss kan putten uit een dertiental handschriften afkomstig uit de centra St.-Martialis, St.-Yrieix en Apt.

Een andere studie, van de hand van P. Evans, steunt evenzeer op handschriften uit het gebied van Aquitanië. De auteur betreft ook offertorium-en communitropen in zijn studie evenals ordinariustropen. Evans werkt op basis van een tiental bronnen en geeft slechts een bloemlezing.⁵

Met dit instrumentarium kunnen we een poging wagen wat meer inzicht te verwerven in de aard van de teksten en hun verklanking met het uitdrukkelijke doel de betekenis van de tropen binnen de liturgie te kunnen peilen.

onderscheid tussen inleidings-en interpolatietropen

We dienen een helder onderscheid te maken tussen de functie van de inleidingstropen en de tropen die ingevoegd zijn tussen de verschillende delen van de tekst. De inleidingstropen zijn vaak niet meer dan een oproep met het motto van het feest. De interpolatietropen geven commentaar op de verschillende onderdelen van de tekst.

Uitgaande van het feest van de Epifanie constateren we dat de inleidingstropen in meerdere gevallen al het hoofdmotief of de inhoud van het feest trachten te omschrijven.

Eerst geven we een voorbeeld van een troop die de gemeenschap oproept om te gaan zingen:

Hora est, psallite
iubet Dominus canere
eia, dicite
ECCE ADVENIT

Het moment is gekomen, zingt
de Heer roept ons op, te zingen
eia, zegt:
ZIE HIJ KOMT

Niet zelden bespeurt men de neiging van de tekstschrijvers om er poëzie van te maken:

Stella nova emicuit
salvator in orbe refulsit
ut credant gentes
iubilantes, dicite fratres
ECCE ADVENIT

Een nieuwe ster is gaan schijnen
een redder is stralend verschenen
in de wereld, opdat de volkeren
gaan geloven, zingt, jubelend, broeders:
ZIE HIJ KOMT

In het volgende voorbeeld, een inleidingstroop, wordt de betekenis van het woord Epifania verdiept. De inleidingstekst legt de verbinding met de doop van Christus, zodat de liturgie in een breder kader komt te staan: de doop van Christus bewerkt de verlossing van de menselijke zonden.

Hodie descendit Christus
in Jordane ad Johannes
ibi expurgat nostra facinora.

Vandaag is Christus neergedaald
in de Jordaan bij Johannes
daar zuivert hij onze misdaden.

De inhoud van de inleidingstropen wordt meestal verder uitgewerkt in de tussenvoegingen, de zogenaamde interpolatietropen. Maar het is ook mogelijk dat men zich beperkt

The image shows a musical score for a Gregorian chant. It consists of several staves of music with Latin lyrics underneath. The lyrics are: "Ec-cle-si-ae spon-sus, in-lu-mi-na-tor gen-ti-um, ba-ptis-ma-tis fa-cra-tor, or-bis re-dem-ptor. Ihe-sus, quem re-ges gen-ti-um cum mu-ne-ri-bus mis-ti-cis Hie-ro-so-li-mam re-qui-runt, di-centes: u-bi est qui na-tus est,". The score includes a large 'A' at the end of the first section and a large 'B' at the end of the second section. The music is written in a style typical of Gregorian chant notation, with square notes on a four-line staff.

Transcriptie van 'Ecclesiae sponsus', begin.

Daar onze koning, met vlees bekleed,
voortgekomen is door het Woord van de Vader
laten we allen op deze dag
een loflied aanheffen.

Van wie de oude profeten hebben voorzien
dat Hij uit een maagd geboren zou worden

Transcriptie van 'Ecclesiae sponsus', vervolg.

Qui montes in plana
et valles in excelsa potis est reparare
CUIUS

ut regat suum populum de morte
pretio sacri cruoris
ET POTESTAS

ad domandum angue saevum
qui nos pomi cibo decepit
et sibi servos subiunxit
AMEN

Deo filio et Patri perenni
cum Spiritu sit gloria
et regnum iuge Amen.

Hij die in staat is bergen in vlakten
en valleien tot hoogten om te scheppen

om zijn volk te leiden uit de dood
door zijn kostbaar heilig bloed

om de woeste slang te bedwingen
die ons door het eten van de appel bedrogen heeft
en ons als slaven aan zich gebonden heeft

aan Hem, God, Zoon en eeuwige Vader
met de Geest zij heerlijkheid
en heerschappij. Amen.

de inhoud van de tropen

Uit het voorafgaande is al gebleken dat de tropen niet zomaar als een muzikaal ornament kunnen worden beschouwd. Zij verdiepen de inhoud van het gezang waaraan zij zijn gehecht. Volgens een bekend geworden omschrijving van Wolfram von den Steinen dienen de tropen ertoe, 'sich das Ererbte wahrhaft zuzueignen, ja es sich vertraulich zu machen.'⁶ Het getropeerde gezang krijgt dus méérwaarde: de catechetische uitweiding is bedoeld om de kerntekst te verdiepen.

We treffen in de verschillende troperingen van intr. Ecce advenit meerdere voorbeelden aan waarin aan de oorspronkelijke tekst een ruimere inhoud wordt gegeven. Het verschijnen van de Heiland wordt in nieuwe beelden aanschouwelijk gemaakt. Een goed voorbeeld om dat te illustreren is de trope beginnend met de woorden Ecclesiae sponsus (zie de transcriptie op blz. 138-139). Deze tropering komt voor zowel in het Oost- als in het Westfrankische rijk, dus in de gebieden rond de abdijen St.-Gallen en St.-Martialis. Men neemt daarom aan dat dit model zeer oud is en vanuit een oudere bron of levende praxis in de betreffende gebieden is doorgedrongen. De inleidingstroop is veelzeggend. De verschenen Verlosser wordt betekend met de volgende beelden:

Ecclesiae sponsus
Illuminator gentium
Baptismatis sacrator
Orbis redemptor
ECCE ADVENIT

Bruidegom van de kerk
Verlichter der volkeren
Die het doopsel heiligt
en de Verlosser der wereld is

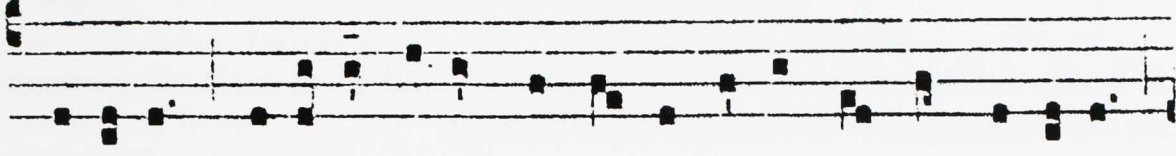
Ook het evangelie van de dag is een inspiratiebron voor tropen, met name van interpolatietropen. Het verhaal van de Wijzen die het Kind gaan zoeken komt al voor in de introitus van de misviering. Zo wisselen hymnische teksten zich af met narratieve of didactische teksten.

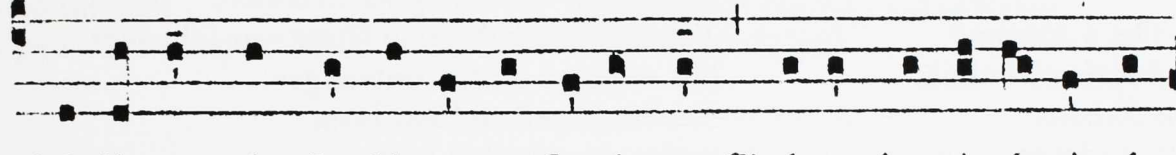
Hiesus quem reges gentium
cum muneribus mysticis
Hierosolimam requirunt
dicentes
ubi est qui natus est
DOMINATOR DOMINUS
vidimus stellam eius in oriente

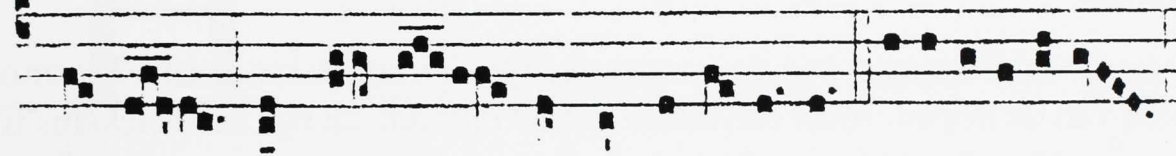
Jezus die de koningen der heidenvolkeren
met hun mystieke gaven
in Jerusalem gaan zoeken
zeggend,
waar is degene die geboren is
we hebben zijn ster in het oosten gezien

T Ri-bus mi-rá- cu-lis * orná-tum di-em sanctum

 có- limus : hó-di- e stel-la Ma-gos du-xit ad præ-

 sé-pi-um: hó-di- e vi-num ex aqua factum est ad núpti- as :

 hó-di- e in Jordá-ne a Jo-ánne Christus bapti-zá-ri vó-

 lu- it, ut sal-vá- ret nos, alle-lú-ia. E u o u a e.

Magnificat-antifoon Tribus miraculis.

et agnovimus regem regum natum esse	en we erkennen dat de koning der koningen geboren
ET REGNUM IN MANU EIUS	is
Cui soli debetur	aan Hem behoort de eer
honor, gloria, laus	en de glorie en de lofprijzing
ET POTESTAS ET IMPERIUM	

De tropen passen naadloos in de tekst van de introitus *Ecce advenit*. De commentator geeft een vooruitblik op het evangelie van de dag, maar laat tevens blijken welke grote betekenis moet worden toegekend aan het nieuwgeboren Kind. Het doopsel wordt gezien als de bron van heiliging voor ieder die het Kind gaat volgen. Hij is immers degene die het volk van de zonden kan ontslaan.

de drievoudige openbaring

De traditie van de viering van de drievoudige openbaring op dezelfde dag verkondigd, steunt op een preek van Petrus Chrysologus, die rond 450 bisschop was te Ravenna. Hierin staat te lezen :

“vandaag vieren wij dat de wijzen, die de heerlijkheid van de Heer zochten tussen de sterren,

Hem vinden, huilend in een wieg,
wij vieren vandaag ook dat ... Christus in het water van de Jordaan is neergedaald.
Ook nog gedenken wij vandaag dat Christus een begin maakte met de tekenen toen Hij water veranderde in wijn."

De drie tekenen bevatten de drie heilsdimensies van de Openbaring: het Kerstkind openbaart zich aan de vertegenwoordigers van de (heiden)volkeren, in de Jordaan openbaart Jezus zich als de Messias en te Kana wordt het eerste teken gesteld als aanzet voor het nieuwe messiaanse rijk. Op feestelijke wijze worden deze drie dimensies van het Openbaringsmysterie bezongen in de magnificat-antifoon op het hoogfeest, *Tribus miraculis*. Telkens wordt de heilsbetekenis liturgisch geactualiseerd in het terugkerende *Hodie*.

In één van de handschriften uit het gebied van Aquitanië vinden we een andere inleidings-troop die deze drie heilsaspecten op bondige wijze bezingt:

*Hodie regi magna munera
obtulerunt.*

*Hodie filius Dei a Johanne
in Ihordane baptizari voluit.*

*Hodie Hiesus Xristus
aqua mutavit in vinum
omnes una voce cantemus
ECCE ADVENIT*

Vandaag hebben zij [de wijzen] hun grote
gaven aan de koning aangeboden.

Vandaag heeft de zoon Gods van Johannes
het doopsel willen ontvangen.

Vandaag heeft de Heer Jezus
water veranderd in wijn,
laten we daarom éénstemmig zingend, zeggen:

Een ander voorbeeld illustreert hoe de oorspronkelijke introitustekst is samengesmolten met de inhoud van de tropen, zodat een nieuw geheel ontstaat dat rijk aan betekenis is:

*Haec est preclara dies
tribus sacrata miraculis
qua cum propheta canamus
dicentes:*

ECCE ADVENIT

*Cui magi hodie munera offerunt
et ut regem supernum adorant
qui est ubique
DOMINATOR DOMINUS
ET REGNUM IN MANU EIUS*

*In Ihordane a Ihoanne
baptizatus paterna voce
filius est protestatus
Eius honor
ET POTESTAS*

*Naturas limpheas mutavit
in spoporificos (h)austus
per potestatem
ET IMPERIUM*

Dit is de luisterrijke dag
die geheiligd is door de drie tekenen
waarover we zingen met de profeet:
met de woorden:

Zie hij komt,
hij aan wie de wijzen vandaag hun gaven
aanbieden en die zij gaan aanbidden als
Hoogste koning die overal aanwezig is

Die in de Jordaan door Johannes
gedoopt, door de stem van de Vader
als Zoon met macht bekleed is
wiens eer

het natuurlijke water heeft veranderd
in smaakdragende drank
door zijn macht

De verkondiging van de drievoudige openbaring wordt ingevoegd in de oorspronkelijke tekst en geeft daardoor aan de kerntekst een theologische verdieping. De macht en de heerschappij van de gekomen Heiland worden nader geduid vanuit de heilsdaden van de

volwassen opgegroeide Christus die zich als Messias manifesteert.
Het beeld van de bruidegom die zich met zijn bruid verenigt is het samenvattend beeld waarin de goddelijke tekenen samenvallen. Het doopsel is immers het centrale moment waarin de verzoening plaatsvindt. Hier worden de zonden verdelgd en wordt het nieuwe leven geschonken in vereniging met de Heer.
Het is dus niet toevallig dat in meerdere getropeerde voorbeelden het doopsel al in de inleidingstroop centraal wordt gesteld. We hebben boven reeds een inleidingstroop geciteerd. Thans zien we hoe de inleidingstroop wordt aangevuld door de interpolatietropen:

Hodie descendit Christus in Iordane
ad Iohannem,
ibi expurgat nostra facinora
In uterum virginis Deus
perditos ut nos liberet
DOMINATOR... Dominus
Cui magi stella duce
munera tulerant
(et regnum in manu) ... EIUS

Vandaag daalt Christus af in de Jordaan
naar Johannes,
om daar onze misdaden te verdelgen
in de schoot van de maagd
om ons die verloren waren te redden

aan wie de wijzen onder leiding van de ster
geschenken hebben aangeboden
(zijn heerschapij)

H O-di- e * cæ-lésti sponso juncta est Ecclé-
si- a, quóni- am in Jordáne lavit Christus e-jus crimi-
na : currunt cum muné-ri-bus Ma-gi ad regá-les núpti- as,
et ex aqua facto vi-no læ-tántur conví-væ, alle-lú- ia.
E u o u a e.

Benedictus-antifoon Hodie celesti.

Quod proprio baptis-
 fidelibus commendat
 ET POTESTAS
 Qua in vinum hodie latices mutavit
 (Deus iudicium ... REGIS)

ut cunctum iudicet in equitate seculum

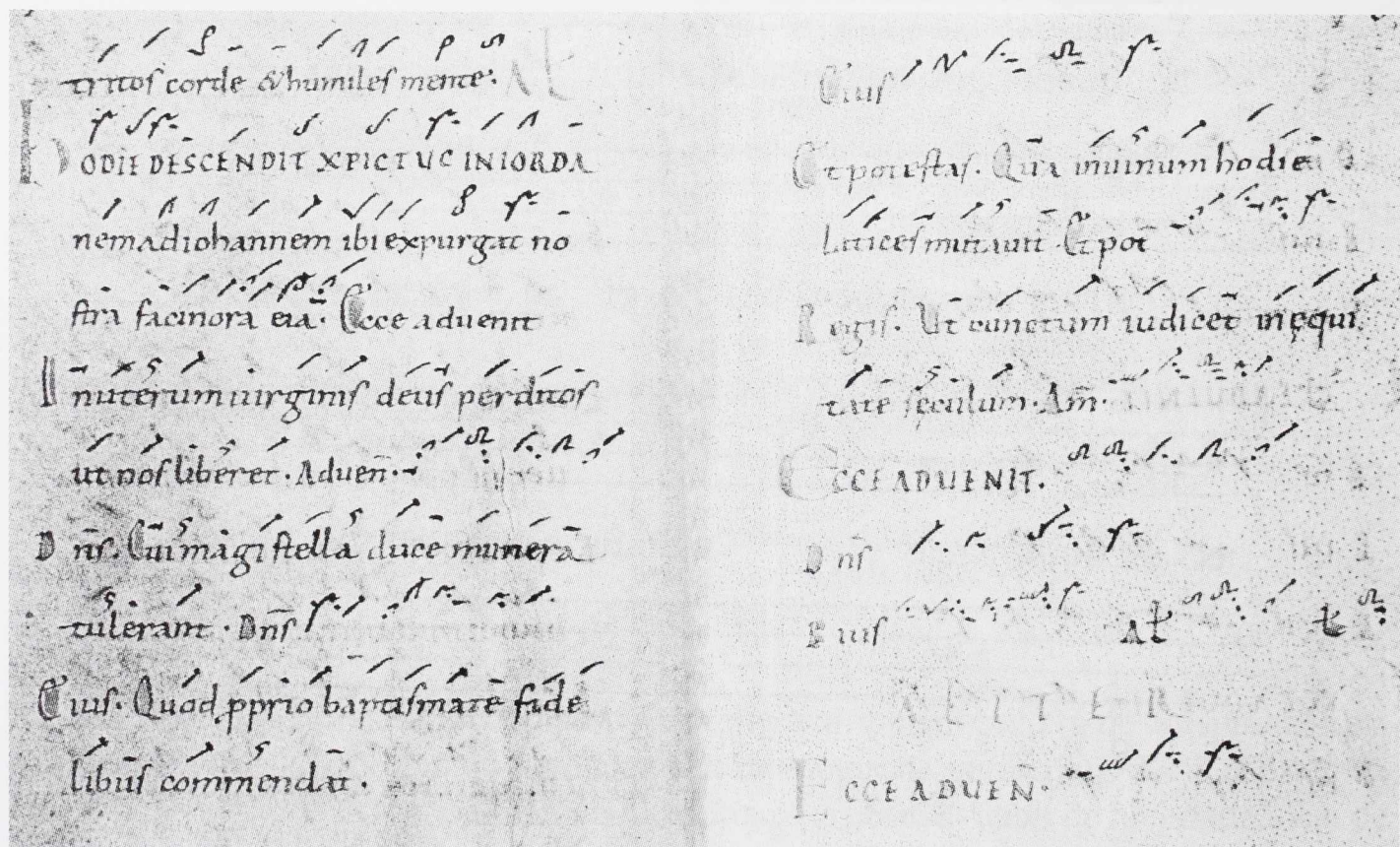
die Hij door zijn eigen doopsel
 de gelovigen in herinnering roept
 (en de macht)
 waardoor Hij vandaag water in wijn veranderde
 (Heer, vertrouw de koning uw recht toe, Hem, de
 vorst, uw gerechtigheid)
 opdat Hij heel de wereld in gerechtigheid zal oor-
 delen.

Het beeld van de bruiloft keert terug in de benedictus-antifoon van de feestdag, Hodie ce-
 lesti. Bruidegom en bruid kunnen zich verenigen omdat Christus de zonden van zijn volk
 heeft weggenomen. Er zijn geen obstakels meer. Daarom mogen de wijzen optrekken
 naar het bruiloftsfeest en mag men zich verheugen over het water dat in wijn is veran-
 derd. In dit officiegezegang smelten de drie thema's ineen tot één dynamisch heilsgebeu-
 ren.

Tropen vervullen dezelfde functie als gelegenheidsantifonen waarin de inhoud van het
 feest wordt bezongen en waarin tekstdichters als echte liturgisten hun catechetisch
 commentaar geven.

verklanking

Over de verklanking van de tropen kan zonder gedetailleerde studie slechts in algemene
 zin gesproken worden. De muzikale stijl van de tropen sluit nauw aan bij het gezang
 waarvan ze deel uitmaken. Toch krijgt men de indruk dat de muzikale stoffering van de
 tropen bescheidener is zowel wat de ambitus betreft als ook wat betreft de tekst-

behandeling. We missen open sprongen en wanneer ze al worden toegepast wordt het toongebied onmiddellijk daarna weer gevuld met secondeschreden. Ook de profileringen der woorden zijn in het algemeen gesproken minder expressief.

Meestal blijft de melodie keurig binnen de modus en keren stereotype wendingen met regelmaat terug. Het notenschrift in de beide codices van St.-Gallen laat echter zien dat de schrijvers alle aandacht schenken aan de interpunctie en de tekstaccentuering. Met verfijning en accuratesse worden verbredingstekens toegepast. Ook het gebruik van de oriscus wijst erop dat aan de voordracht van de tekst alle aandacht is geschonken. In het gegeven facsimilevoorbeeld blijkt bovendien dat de schrijver dezelfde methode volgt als bij de sequenzen. Het notenbeeld komt tweemaal voor: eerst met tekst en eenmaal zonder tekst. Of deze verdubbeling van de neumen te maken heeft met de praktijk van het memoriseren, durf ik niet te stellen.

Samenvattend kunnen we constateren op basis van deze studie van introitusteksten van het feest van Epifanie, dat de troperingen een bewijs vormen van creatieve krachten binnen de liturgie. Men heeft aandacht voor de inhoud van wat men zingt: liturgische gezongen teksten worden niet beschouwd primair als verfraaiing door koorzang maar als beleving van gebedsteksten die het uitgangspunt vormen voor een liturgisch commentaar.

Tropen zijn dus belangrijk, ze dringen door tot het hart van de verkondiging. ■

NOTEN:

1. Wulf ARLT en Susan RANKIN, *Codices Sangalliensis 484 & 381 kommentiert und in Facsimile herausgegeben*, I Kommentar, II Codex Sangalliensis 484, III Codex Sangalliensis 381 (Winterthur, 1996).
2. Zie noot 1.
3. GAUTHIER, L., *Histoire de la Poésie Liturgique au Moyen Age*, Les Tropes (Paris 1886).
4. WEISS, G., 'Introitus-Tropen I' in: *Monumenta Monodica Medii Aevi*, (Bärenreiter 1970).
5. EVANS, P., *The early trope Repertory of Saint Martial de Limoges* (Princeton 1970).
6. 'Karolingische Kulturfragen', in: *Welt als Geschichte*, 10 (1950).

‘IK BEN DAAR BLIJVEN HANGEN’: veertig jaar gregoriaans in Amsterdam

Marcel Zijlstra

een interview met Wim van Gerven

Op zondag Gaudete 1959 zong een groep studenten onder leiding van Wim van Gerven voor het eerst een Mis in de kapel van het Ignatiuscollege aan de Hobbemakade te Amsterdam, alwaar de katholieke studentenvereniging Thomas haar diensten placht te houden. Hoewel al eerder zingend in de schola's van het seminarie Hageveld en op de Kerkmuziekschool, is hij sindsdien in Amsterdam gregoriaans blijven zingen en dirigeren, of, zoals hij het zelf uitdrukt: 'ik ben daar bij die studenten blijven hangen.' Naast zijn werk als zanger in het Nederlands Kamerkoor (1960-1977) en als koorleider van andere, ook gemengde, studenten koren, is hij onvermoeibaar het gregoriaanse erfgoed aan jonge mensen door blijven geven. Opmerkelijk is dat niet alleen het misrepertoire zijn belangstelling had, maar ook het koorgebed, de getijden. Vele malen zong hij met zijn Schola de Donkere Metten in de Goede Week, aanvankelijk samen met meerstemmige koren, later uitsluitend gregoriaans. In 1980 zong de toenmalige Schola Cantorum van Amsterdamse Studenten zelfs het volledige Pinksterofficie, een sterk staaltje, nadien slechts enkele malen herhaald.

Momenteel leidt Van Gerven de Amsterdamse Nova Schola Cantorum. Hij werd opgeleid tot kerkmusicus aan de Utrechtse Kerkmuziekschool en tot zanger aan het Amsterdams Conservatorium. Als koorleider gregoriaans werkte hij onder andere samen met Felix de Nobel, Nikolaus Harnoncourt, Ton Koopman en René Jacobs.

Toen ik in 1981 voor het eerst bij je kwam, voor lessen in het gregoriaans, was je vrij somber over de toekomst van het gregoriaans ...

Dat ben ik nog. Ook al zijn sindsdien de gregoriaanse koren als paddestoelen uit de grond gerezen. Het lijkt mij een soort mode, en ook een reactie op de verdwijning van het gregoriaans uit de liturgie. Een meedrijven misschien ook op de golven van de thans wijd verspreide belangstelling voor Oude Muziek. Toen het gregoriaans nog onbedreigd was, werd er door de meeste kerkkoren niet zeer veel aandacht besteed aan een goede uitvoering. Op het einde van de repetitie werden de gezangen nog even doorgezongen. Met mijn studenten zat ik in een bevoorrechte positie. Ik kreeg ze gemakkelijk mee om er wel veel aandacht aan te besteden en er zelfs een soort "specialisatie" van te maken. Tussen aanhalingstekens, want ik wist er toen niet veel meer van dan de gemiddelde kerkmusicus. Het betekende slechts dat er veel zorg en aandacht aan gegeven werd en dat we vrij goede uitvoeringen gaven. En dat is op den duur gaan opvallen. Misschien niet zo zeer in de Studenten Ecclesia, waar we de wind niet mee hadden, maar later in de 'Papegaai' waarheen we verhuisden nadat het gregoriaans 'persona non grata' was verklaard in de Ignatiuskapel. Het waren de jaren '60: stormen genoeg in die tijd.

Hoe ben je tot de nieuwere uitvoeringspraktijk gekomen?

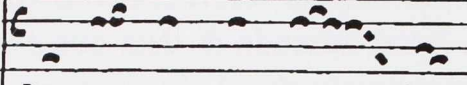
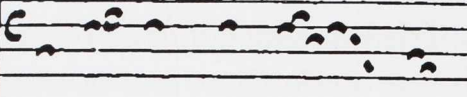
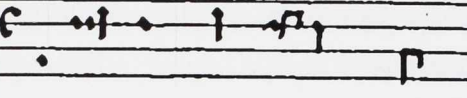
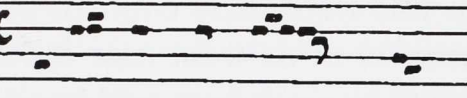
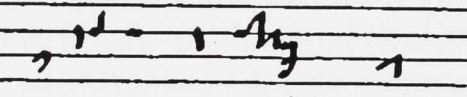
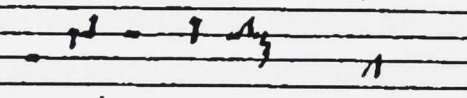
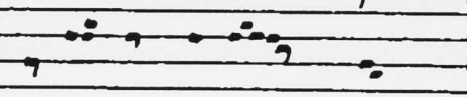
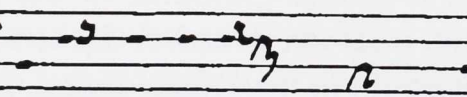
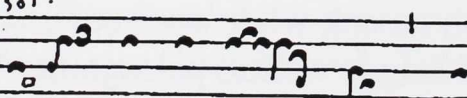
In 1978 heb ik in Den Bosch een lezing bezocht van de toenmalige Benedictijn Godehard Joppich, leerling van Eugène Cardine. Ik had begrepen dat er ontwikkelingen waren in het gregoriaans, was er verbaasd over dat ik daar nooit iets van vernomen had en wilde het grote nieuws dus graag vernemen. Eerst meende ik daar een soort echo te horen van wat mijn vroegere directeur op de Kerkmuziekschool, de proportionalist Pater Vollaerts S.J., ons aan de man probeerde te brengen. Maar dat bleek toch niet te kloppen. Een jaar later sprak Joppich weer in Oosterhout en ik ben daar toen weer heengetogen. Misschien ook omdat ik intussen een Graduale Triplex had gekocht (en al eerder een Graduel Neumé), werden de zaken me nu toch iets duidelijker, wat ik ook al op mijn koor probeerde over te brengen. Maar echt opschieten deed het allemaal niet.

Gregoriaans zingend met mijn Schola op de Liedboekdag in 1982 in de Nijmeegse Stevenskerk, had ik het geluk tegen Richard Bot op te lopen, die blijkbaar al meer in onze aanpak hoorde dan ikzelf. Hij maakte me attent op de jaarlijkse studieweek in het Italiaanse Cremona en verschaft me daar alle informatie over. Ik heb mij daar toen voor aangemeld en enkele weken later zat ik al in de trein naar Italië (samen met Marga Klompé in de coupé, maar dit terzijde). Een week lang ondergedompeld in de materie (met Göschl, Joppich, Agustoni, Turco) werd het mij duidelijk dat dit een waardevolle en, naar het zich liet aanzien, ook voor mij begaanbare weg was en dat ik dus die stap maar moest zetten. Een verwoed Solesmiaan was ik nooit geweest, daar had p. Vollaerts al voor gezorgd. Ik was er gewoon aan toe. Voor mijn doen ging het vervolgens ook heel snel. Tijdens de eerste repetitie na die zomer vroegen mijn zangers wat er gebeurd was. Ik was me niet eens zoveel bewust, maar heb ze zo goed mogelijk uitgelegd wat ik ervaren had in Cremona en blijkbaar al redelijk verwerkt had. Ik deed een beroep op hen, mij te volgen op de weg die ik meende te moeten inslaan en die kans werd me vrij snel gegeven. Daar had je weer het voordeel van te kunnen werken met jonge, niet vastgeroeste mensen.

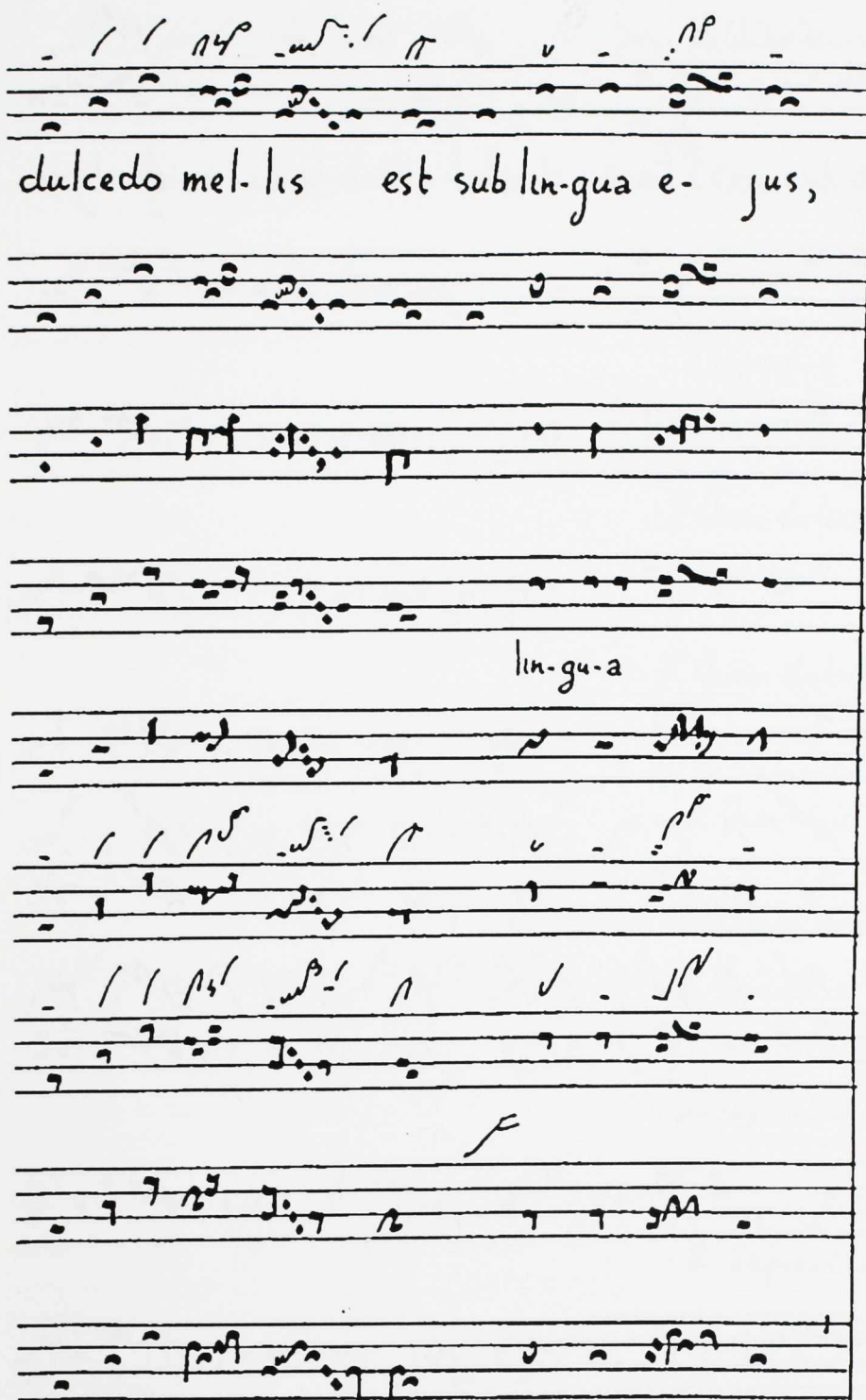
Toch was het nog lang niet genoeg, zo'n weekje Cremona. Ik had behoefte aan meer en aan regelmaat, en ik schreef Joppich een brief dat ik erover dacht wekelijks zijn lessen te komen volgen aan de Folkwang Hochschule in het Duitse Essen. Lekker dichtbij, dacht ik. Joppich schreef terug dat hij al met een plan rondliep voor studieweken in Essen, tweemaal per jaar een week, en dat hij nu ook wilde doorzetten, want er waren er meer zoals ik. En zo is dat gegaan: vier jaar lang 's winters paleografie, 's zomers semiologie, met ook Rupert Fischer in het docententeam. Dat alles heeft mij veel wijzer gemaakt, vind ik zelf. Ook heeft dat toen tot een zeer vruchtbare samenwerking geleid met fr. Pouderoijen uit Vaals, die door het Nederlandse contingent naar Essen werd meegetroond, zo niet ontvoerd. Met hem deelde ik mijn al jarenlange liefde voor het koorgebed, het officie.

Waar komt jouw liefde voor dat officie vandaan?

In de parochiekerk van St.-Petrus' Banden te Krommenie, waar ik vandaan kom, werden vier keer per jaar Vespers gezongen: Kerstmis, Pasen, Pinksteren en Allerzielen, met

Resp. 1	De ore prudentis VII	Hebdomada Pasch./De Sanctis T.P.
H. 236/42	- ✓ - - 5P n / w p / n ^p - - w ^p n	
Proc. Mon. p. 230		
	De o-re pru-den- tis pro-ce-dit mel, al-le- lu- ia:	
Off. Maj. Heb. et Oct. Paschae 1739 Quintena Pasch. 1348		
Aug. Perg. 60 98R		
S. Georg. 106 v		
Bv. V 21 145 v		
Quedlinburg 140 R	- ✓ - - 5P n / / p / p ^p - - w ^p p	
Lucca 384		
Mont Renaud 89 v	- / - - 5P p - / 2 / p / w ^p p	
Worcester 306		
S. Denys. 140 v		
	sol?	
Outwerp		

transcriptie van het groot responsorie De ore prudentis

Resp. 2.	De ore prudentis	
H		
P. M.		
	al-le-lu-ia: [*] Fa-vus de-stil-lans la-bi-a e- jus,	
D. M. H. etc. Q. P.		
Karlsruhe I		
K. II		
Br.		
G.		
Luc.		
M. R.		
W.		
D.		
Ontwerp		

Handwritten musical score on ten staves. The lyrics are written above the notes, and the text "X. Quam dulcis" and "X. Sapientia" are written below the staves. The score includes a reference to "Ps. 118, 103" and "cf. Prov. 17, 33".

Lyrics: *al-le-lu-ia, al-le-lu-ia.*

Texts: *X. Quam dulcis*, *X. Sapientia*

References: *Ps. 118, 103*, *cf. Prov. 17, 33*

The score is written in a single system with ten staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one flat. The notation is in a medieval style, using square notes on a four-line staff. The lyrics are written in a Gothic script. The text "X. Quam dulcis" and "X. Sapientia" are written in a Gothic script. The references "Ps. 118, 103" and "cf. Prov. 17, 33" are written in a Gothic script.

(feest)predikatie, want op zulke dagen werd er in de Missen niet gepreekt! De rust en de serene sfeer ervan deden mij veel. Alle drukte van Nachtmissen, Hoogmissen, communie-uitreiking en de talloze daarmee gepaard gaande handelingen was stil gevallen en voorbij. De kerk stroomde nog eenmaal vol, iedereen ging zitten, zelfs de anders zo beweeglijke priesters en dienaren, en over onze hoofden ruisten de antifonen en psalmen en het al of niet meerstemmige Magnificat. Achteraf is het de vraag of het allemaal zo prachtig was, waarschijnlijk werd het door veel mensen saai gevonden, maar voor mij was het een belevenis. Ik dacht toen ook werkelijk dat we Onze Lieve Heer een groot plezier deden met die lofzang en die rust.

Toegegeven, ik ging graag naar de kerk (mijn broer in 't geheel niet), ook naar het Lof. Een Mis met drie Heren of nog liever een Pontificale Hoogmis met de Haarlemse bisschop Huibers (die veel en graag pontificeerde) was een alle zintuigen bevredigende mystieke gebeurtenis. Twijfelde ik of mgr. Huibers een opvolger was van de Apostelen, zoals ons geleerd werd? Geen moment, dat zag je toch zo! Bovendien heette hij Johannes Petrus. Vanaf zijn binnenkomst (onder een luidkeels "Sacerdos et Pontifex") tot aan zijn vertrek (kruisje naar het koor) verspreidde die man een volstrekt mystieke sfeer.

Op 't klein-seminarie Hageveldt zongen wij ca. 15 keer per jaar de Completen, aan de vooravond van feestdagen. Ik leerde er dat het Kerstfeest inzette met de zogenaamde Eerste Vespers op 24 december. Ik leerde er de Metten kennen, van Allerzielen, van Pasen en natuurlijk de Donkere Metten. Ik zong er drie jaar in de Schola (drie repetities voor elke Mis), werd cantor, zong lecties etc. In de Goede Week zongen we van woensdagavond tot en met zaterdagavond het hele officie, nu ja, reciteren, want dat moest in die dagen, behalve in de Metten en Lauden.

Later in de Amsterdamse Papegaai ben ik weer de Donkere Metten gaan zingen, aanvankelijk ingekort tot één Nocturne plus Lauden. Ik achtte ons toen nog niet in staat de hele Metten en Lauden te zingen. Een creatieve oplossing was dan: een kaars uit na elke psalm, lectie en responsorie, zodat niet vijftien, maar veertien kaarsen konden worden gedoofd tijdens de Donkere Metten.

Weer jaren later, in de Tichelkerk en in de Duif zijn we ons helemaal gaan toeleggen op de Getijden. Ik heb daarbij een fascinatie opgelopen voor de ongeveer 1000 responsories die nog nooit zijn uitgegeven, waardoor kwalitatief prachtige gezangen uit het oudste bestand voor ons verborgen zijn gebleven en wel zullen blijven. Want de afspraak die fr. Pouderoijen en ik ooit met elkaar maakten om daar wat aan te gaan doen, is verzand door te verwachten problemen en beren op de weg. Weliswaar hebben er toch wel een aantal het licht gezien en blijf ik mij bezighouden met reconstructies en restituties, maar van een systematische aanpak of strategie is geen sprake meer. Helaas!

Tegenwoordig houd ik me weer meer met misgezangen bezig, omdat die gezongen moeten worden en liefst gerestitueerd. Ook zeer de moeite waard, maar dat doen al zoveel anderen en zo blijft die kostbare responsorie- en antefonenschat als dat ene talent: in de aarde begraven. Ook al hebben de concilievaders van Vaticanum II opdracht gegeven deze schat op te delven en uit te geven, zoals in het Liber Hymnarius vermeld staat.¹

Het sterke contemplatieve karakter van de kerkelijke Gebedsuren is mij nooit gaan vervelen. Elke zondag een stille ontdekkingstocht door de loop van het jaar heen. Op z'n tijd een stilte (zoals psalm 65 alleen in de Nederlandse vertalingen zegt!), de lezing, niet te kort en gevolgd door een groot responsorie, zodat men even kan uitzingen, en op de feestdagen een goed orgelstuk na. Als het Boek opengaat, hang ik aan de lippen van de lezer, ook al heb ik de perikoop honderdmaal gehoord. "De herhaling is van God, de verveling van de mens" placht nieuw-testamenticus prof. Hemelsoet z.g. te zeggen. De levende polsslag van de liturgie helpt je het jaar door, per dag of per week. De maan speelt wel een rol in het liturgisch tijdverloop, maar voor de maand zie ik weinig aanknopingspunten.

Vanwege de razende drukte om je heen en de geringe mogelijkheden ergens het Officie bij te wonen, zou je soms willen dat er tenminste een radiozender was, waarop elke dag de gezongen Gebedsuren werden uitgezonden, desnoods op een band, Latijn of Nederlands, maakt niet uit, maar wel een beetje goed gezongen, en met een lectio continua. De belangstelling daarvoor zou wel eens erg kunnen meevallen, zo onder het strijken of aardappels schillen. 'Even de Noon.' En dan rennen we weer verder. ■

NOOT:

1. -, *Liber Hymnarius* (Solesmes 1983), pp. X en XI.

KIND EN GREGORIAANS: hoe lang al, hoe lang nog?

Jos Leenen

Als je aan het 75 jaar oude (of moeten we zeggen: jonge) St. Jozefkoor uit Helmond denkt, dan denk je automatisch aan de kinderen, die bijna vanaf het prille begin (vanaf 1929) deel uit hebben gemaakt van dat koor. Zij maakten en maken het koor uniek en houden het jong. Elke week, nog steeds, met uitzondering van de zomervakantie, zijn ze present en verzorgen in de St. Jozefkerk tijdens de H. Mis de voorzang van de vaste gregoriaanse gezangen. Bovendien zingen ze de sopraanpartij bij carols, maria-motetten en polyfone missen op hoogfeesten. Tegenwoordig zijn ze klein in aantal, maar groot in trouw en niet aflatende inzet. Hier dan een lofzang op deze kinderen, opgetekend door iemand die zelf 40 jaar geleden als kind in het koor is begonnen en nu alweer 28 jaar met kinderen en gregoriaans in de weer is, op de plek waar deze oude muziek elke keer weer nieuw wordt, namelijk in de eredienst. Cantate Domino canticum novum.

over Jos Leenen

Hij was leerling op de (lagere) St. Jozefschool van 1956 tot 1962, lid van het St. Jozefkoor sinds 1959, volgde eind jaren '60 een cursus gregoriaans bij Theo Driessen, maakte met hem reizen naar Solesmes, werd in 1972 onderwijzer op de St. Jozefschool. Hij geeft sindsdien zanglessen aan kinderen van het koor en maakte midden jaren '70 studiereizen naar Solesmes met het koor (les van de toenmalige voorzanger Dom Boulard en Dom Cardine). Hij was mede-oprichter van Kerkoraal, aanvankelijk het mededelingenblad van het St. Jozefkoor, het latere Tijdschrift voor Gregoriaans, was redactielid van dat blad tot begin '87, is stafdocent van het Ward Centrum Nederland (en gaf als zodanig beginners- en vervolgcursussen gregoriaans) en is sinds 1991 dirigent van het St. Jozefkoor.

met de paplepel

jaren '50

Vreemd, dat in iemands curriculum vitae vermeld staat, waar hij de lagere school heeft doorlopen. Bij nader inzien is dit in mijn geval en bij al die andere oud-leerlingen die nog steeds gregoriaans zingen niet zo heel erg vreemd. Heette het toen nog geen basisschool, hier werd de basis gelegd voor deze kerkzang. De St. Jozefschool hield tot het einde toe het gregoriaans hoog in het vaandel. Tijdens de jubileummis bij het gouden huwelijksfeest van mijn ouders in 1993 zongen groep 7 en 8 nog de wisselende en vaste gezangen. Na fusie met twee andere scholen en een groeiend aantal allochtone leerlingen is muziek op basisschool de Uilenburcht nog erg belangrijk, maar gregoriaans klinkt er niet meer. Onder Theo Driessen als bezielend hoofd hebben honderden jongens middels de Wardmethode leren zingen, gewoon onder schooltijd. Ik herinner me nog dat we bij gelegenheid van onze Eerste Heilige Communie in '56 zelf de vaste gregoriaanse

Theo Driessen en zijn St. Jozefschool

gezangen zongen. Toen waren we 6 of 7 jaar. Vanaf de vijfde klas zongen we meerdere malen per week uitvaart- en huwelijksmissen, alsof het de gewoonste zaak van de wereld was. En dat was het ook. Niet alleen in Helmond.

Na schooltijd mocht je bij de zangles die gericht was op het kerkkoor. De combinatie van zingen onder schooltijd met zangles na school was ideaal. Nagenoeg elke jongen kon a vue lezen, improviseren in elke modus en zelf dirigeren. Als sopraan zong je 's zondags gregoriaans en polyfonie. Later zou je natuurlijk naar het kerkkoor gaan. Iedereen die je kende was erbij. Dat er in totaal zo'n 140 zangers stonden, vond je niet abnormaal. Je stond vóór in de kerk, in plaats van 'op den hooizolder' (het oksaal) en zo hoorde het ook. Je was immers een schakel tussen priester en volk. Dat het toen bijna nergens zo was, daar had je geen weet van.

Alles was tijdens mijn lagere schooltijd nog zo overzichtelijk. Het zingen op zich bood je, in een tijd waarin verder weinig afleiding was, ruim voldoende. Op vakantie gaan was er niet bij, maar het koor maakte veel goed. We gingen regelmatig op stap om demonstratielessen te verzorgen, uitvoeringen te geven, een plaat op te nemen en missen

te zingen tot in Keulen toe (1961; met 1200 kinderen). Je was één kinderuurtje per week aan de zwart-wit tv gekluisterd en verder zat je aan het koor gebakken. Zo zou het blijven, dacht je nog even.

andere tijden

jaren '60

Even later was het, of parallel aan de eigen groeiende onzekerheden meerdere heilige huisjes omgingen. De landstaal kwam, het Latijn ging. De beatmissen brachten de mensen van slag. Engels was zelfs even de voertaal in de kerk. De tv kreeg kleur en extra zenders. Men had minder tijd en hanteerde de agenda. De wereld ging open, kerkdeuren gingen dicht. De camping werd in het weekend bezocht. Je werd er nu op aangekeken als je wel naar de kerk ging. Bij een koor horen was niet meer vanzelfsprekend.

Toch zongen we eind jaren '60 nog met bijna honderd mannen en jongens, ondanks alle turbulentie. Maar het tij was gekeerd. Het zou nooit meer zo worden als voorheen. Kinderen stonden niet meer te dringen om bij het koor te gaan. Velen, jong en oud, stapten op; de kern bleef. Om nog toekomst te hebben zou er vanonderaf weer aanwas moeten komen.

het kan nog

jaren '70

Vanuit de school, waar ik vanaf '72 onderwijzer was, kwamen nieuwe stimulansen. Het zingen was in deze nieuwe tijd niet meer alleen zaligmakend. Om de jongens te krijgen en te houden waren en zijn nevenactiviteiten minstens zo belangrijk. Het jaarlijkse kamp was het bindmiddel. We kregen het voor elkaar om in 1973 een nieuwe groep van 19 jongens in de kerk te krijgen. In 1976 stonden er 23 kinderen, waaronder een aantal getrouwen en veel nieuwe gezichten. En voor het eerst ... 4 meisjes (in 1974 werd de school gemengd). Een paar jaar later waren er 36 kinderen waaronder 16 meisjes. Gelukkig kregen ze in die jaren nog een gedegen muzikale basis onder schooltijd en werd er in zanglessen na school en in koorrepetities op aangesloten.

De jaren '70 schrijden voort. Kinderen komen en gaan, meisjes komen en jongens blijven weg. Het herenkoor dunt uit. Enkele jongens schuiven door naar het herenkoor. Van al die kinderen uit die jaren zingen er nu drie als volwassenen in het koor.

hoe lang nog

jaren '80

In de jaren '80 is de populatie op school sterk aan het veranderen. Het zingen bij een koor, laat staan een kerkkoor is 'uit'. Van de St. Jozefschool gaan nog maar weinig kinderen naar het koor. Vandaar dat de aandacht verlegd wordt naar een ruimer gebied: Helmond en daarbuiten. Bovendien wordt de kinderen nu meer geboden dan een kerkkoor alleen. Concerten moeten een nieuwe uitdaging vormen. Het wekelijks zingen van de H. Mis door de kinderen staat op de helling. De ontkerkelijkheid vindt van binnen uit plaats. In 1990 zingen er geen kinderen meer in de eredienst. Ze hebben hun zangplek elders gevonden of zingen niet meer.

niet meer en niet minder dan een kerkkoor jaren '90

Als ik in 1991 dirigent word bestaat het herenkoor uit 21 leden. Kinderen die toch wel voor het kerkkoor blijken te voelen komen terug, in totaal 7 jongens en 14 meisjes. Er wordt 's zondags weer gezongen door de sopranen. Bovendien komt er een eigen opleiding muzikale vorming voor 28 nieuwkomers. Dit is bittere noodzaak voor de continuïteit, maar ook vanwege het startniveau van de nieuwelingen. Op de basisscholen waar ze vandaan komen ontbreekt de muzikale basis soms volledig. Eenmaal per week

krijgen ze als graad 1 en 2 zangles, maar dit kan een vergelijking met vroegere periodes natuurlijk niet doorstaan. Een heuse ontspanningscommissie organiseert zeker tweemaandelijks activiteiten, uitstapjes en regelt het kamp. Terwijl het herenkoor qua aantal in de jaren '90 vrij stabiel blijft, is het nog steeds een komen en gaan van kinderen. In 1995 zijn er 12 sopranen (waarvan 7 jongens) en zijn 6 meisjes boven de 16 gepromoveerd tot dames. In de vooropleiding zingen 12 kinderen.

Ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan wordt in het theater door de kinderen een eigen musical opgevoerd. Een groot succes. De musical was mede opgezet om de kinderen vast te houden. Kinderen blijven om diverse redenen bij het koor zoals sociale contacten met leeftijdgenoten, familiebanden, maar niet altijd is het de muziek waar het om draait. Inzet en opkomst zijn wisselend. Als verantwoordelijken, bestuur en dirigent, wordt je wel eens wat te voorzichtig met kinderen, om ze niet te verliezen. Je stelt minder eisen en roept daardoor spanningen op. Dan wordt een keuze geforceerd. Kiezen voor het kerkkoor en er zijn, of niet. Het is beter om met een kleiner enthousiast groepje door te zingen, dan met een grote groep die het niet zo ziet zitten. Resultaat: 6 sopranen en 11 kinderen in de opleiding over. Geen nood. Kinderen uit de opleiding schuiven door en jawel hoor, één jongen gaat door naar het herenkoor.

zorgen over morgen?

Nu, september 1999 bestaat het herenkoor uit 18 mannen van 16 tot 73 jaar met een gemiddelde leeftijd van 50 jaar. Ze zijn bijna allemaal afkomstig van de St. Jozefschool en hebben van kinds af aan in het koor gezongen. Sommigen zijn jaren weggeweest en nu weer terug. De meesten gingen gewoon door. Het is een kleine, hechte groep die staat voor wat ze doet. Niet vastgeroest in een oude traditie, maar qua uitvoering zeker de laatste jaren aan verandering onderhevig. Moderne opvattingen klinken door en vooral de bezieling komt over: gedurfd, overtuigd en vol klank. We hopen dat we de veerkracht die we nu hebben nog lang mogen houden en als er af en toe uit eigen kweek weer eens een jongeman doorstroomt, dan jubelen we extra.

Als de meisjes ouder dan 16 zijn, gaan ze naar een aparte afdeling binnen het koor met eigen taken. Op dit moment zijn er 4 dames. Deze dames zingen 's zondags de communio en met de andere sopranen de vaste gezangen. Verder begeleiden ze de sopranen bij de solfègeles en repertoirestudie. En dan de kinderen; 11 sopranen hebben we momenteel van 9 tot 16 jaar, waarvan twee jongens. Allen zijn ze vanuit de eigen opleiding in het koor gekomen. Op zaterdagavond om 18.00 uur krijgen ze, in twee groepjes verdeeld, afwisselend een kwartier solfège en een kwartier gregoriaans. Om 18.30 uur studeren ze meerstemmig repertoire en om 19.00 uur zingt het totale koor. Na afloop om 19.45 uur drinken we in de bar van ons Theo Driessen Instituut een glaasje. Op zondagmorgen om 8.45 uur is er extra aandacht voor de stem en worden de vaste gezangen van die zondag even doorgenomen. Om 9.30 uur begint de H. Mis.

We hebben een priesterkoor, waar ruim plaats is voor het koor. We zingen in toog. En niet in de laatste plaats, we hebben een pastor die zeer begaan is met het koor, zelf goed gregoriaans zingt en de eredienst tot een feest maakt.

de loftrumpet

Het is toch een voorrecht als je op de grens van het jaar 2000 iedere zondag met gemiddeld zo'n 15 heren de wisselende gezangen mag zingen. Is het niet heerlijk als wekelijks 3 of 4 jonge dames de kerk vullen met hun verheven gezang? Het is toch uniek als in deze tijd 11 kinderen iedere hoogmis vol overtuiging het gregoriaans nieuw leven inblazen? We spelen het toch maar klaar. Iedere zondag weer. Ook al zijn we lang niet altijd compleet, we zingen. Door de week overvalt me wel eens het gevoel of het nog wel de moeite loont. Hoe lang houden we het nog vol? En dan komt er weer zo'n zondag, die je het gevoel geeft dat alles goed komt.

Lange tijd heb ik mezelf verantwoordelijk gevoeld voor de toekomst van het koor. Dit mag niet verloren gaan, is mijn overtuiging. Maar krampachtig vasthouden wat je niet in de hand hebt, werkt frustrerend. De last op de schouders wordt dan te groot. Gelukkig zijn er binnen het koor vele schouders. De gedeelde verantwoordelijkheid is groter dan ooit. De betrokkenheid van iedereen laat je voelen dat het niet op jezelf neerkomt. Wij zijn het koor.

Je leert loslaten. We investeren in het heden en dan zullen we wel zien wat de toekomst brengen zal. We laten ons niet ontmoedigen, omdat het straks misschien niet meer kan. Nu zingen we Gods lof, al 75 jaar lang. Nu zingen we met kinderen in de kerk. Hun engelengezang zal best doordringen tot boven. We zijn verwend met hun hemelse klanken. Trots zijn we op wat we samen doen. Trots zijn we vooral op de kinderen van het koor. We gaan met vertrouwen aan de toekomst beginnen. Zondag zingen we weer.

Cantate Domino canticum novum. ■

een overzicht van de gezangen op het repertoire

Advent	Kyrie 17c, Credo 3, Sanctus 17, Agnus Dei 17 Rorate Caeli
Kersttijd	Kyrie 18a, Gloria Ambr., Credo 1, Sanctus 13, Agnus Dei 2 ad lib
Veertigdagentijd	Kyrie 17c, Credo 3, Sanctus 17, Agnus Dei 17 Attende
Palmzondag	Hosanna, Pueri, Gloria laus
Witte Donderdag	Pange lingua
Goede Vrijdag	Koorgedeelte van de gezongen passie
Paastijd	Kyrie 1, Gloria 1, Credo 3, Sanctus 1, Agnus Dei 1 Victimae, Regina Caeli, Veni Sancte Spiritus
Maria Hemelvaart	Kyrie 9, Gloria 9, Credo 3, Sanctus 9, Agnus Dei 9 Salve Regina
Feestdagen	8e mis (als er niet meerstemmig wordt gezongen)
Tijd door het jaar	Kyrie 16, Gloria 15, Credo 3, Sanctus 18, Agnus Dei 18
of	Kyrie 11, Gloria 11, Credo 1, Sanctus 11, Agnus Dei 10
Bij de besprenkeling	Asperges, Vidi aquam (paastijd)

HET AMBROSIAANSE REPERTOIRE:

enige praktische opmerkingen

Arnoud Heerings

Dit artikel werd geschreven naar aanleiding van de ambrosiaanse studiedag georganiseerd door de gregoriaanse Akademie (Oosterhout, 3 mei 1999). Tijdens de studiedag werd veel gesproken maar ook veel gezongen, waaronder een uitvoering van de ambrosiaanse vespers van het feest van Kruisvinding.

Het ambrosiaans is het liturgische dialect van het aartsbisdom Milaan. In het Tijdschrift voor Gregoriaans is al veel over dit dialect geschreven.¹ Het lijkt mij daarom weinig zinvol om hier in een paar zinnen te herhalen, wat elders veel beter is verwoord. Wel acht ik het van belang te stellen dat het ambrosiaans nog steeds een ‘levende liturgische traditie’ is. In de kathedraal van Milaan wordt tot op de dag van vandaag de liturgie gevierd volgens de locale, ambrosiaanse ritus. In Europa is het ambrosiaans hiermee het enige niet-gregoriaanse dialect dat ‘compleet’ bestudeerd kan worden, dat wil zeggen: compleet in de liturgische context. Het ambrosiaans hoeft dus geen losse verzameling ‘mooie’ gezangen te blijven. Er zijn complete liturgische boeken beschikbaar en met enig puzzelwerk is het dus mogelijk om een ambrosiaanse mis of vespers uit te voeren. Voor een dergelijke uitvoering is wel de toestemming van de plaatselijke bisschop nodig omdat het ambrosiaans in principe alleen voor het aartsbisdom Milaan bedoeld is.

De aanleiding voor mijn interesse voor het ambrosiaans was de ambrosiaanse studiedag in Utrecht, 1988. Tijdens deze studiedag wist Bonifazio Baroffio osb mij te overtuigen dat het ambrosiaans net zo fraai klonk als het gregoriaans, zo niet fraaier. Vatte ik daarnaast sympathie op voor het bisdom dat tegen alle verdrukking in zijn eigen traditie wist te bewaren? Hoe dit ook zij, sindsdien heb ik mij met de ambrosiaanse traditie beziggehouden. Aangezien mijn interesse in het ambrosiaans niet geboren werd uit een abstract wetenschappelijk betoog maar door de concrete uitvoering van de ambrosiaanse liturgie op deze dag wil ik de lezer op het spoor zetten van een praktische uitvoering van deze liturgie.²

Uit persoonlijke ervaring weet ik dat de uitvoering van bijvoorbeeld een ambrosiaanse mis een indrukwekkende ervaring kan zijn; niet alleen muzikaal maar ook liturgisch. De ambrosiaanse liturgie is meer dan een liturgie met enkele afwijkende gezangen en rubrieken. Een voorbeeld kan dit verduidelijken.

In de gregoriaanse mis volgt na het Evangelie de preek. Dit lijkt min of meer een toevalligheid; de dienst van het Woord is zo goed als afgelopen en de liturgische plechtigheid wordt iets na het midden onderbroken door het gesproken woord van de priester.

In de ambrosiaanse mis is in principe hetzelfde aan de hand maar hier komt duidelijker tot uiting dat de preek oorspronkelijk als een uitlegging van de Evangelie-lezing bedoeld

was. Dit blijkt duidelijk uit de volgende (afwijkende) liturgische structuur:

gregoriaanse mis ³ :	ambrosiaanse mis op hoogfeesten ⁴ :
lezing 1	lezing 1
gezing	gezing
lezing 2	lezing 2
gezing	gezing
	gezing (= ante-evangelium)
evangelie	evangelie
preek	preek
	gezing (= post-evangelium)

Na het gezang dat volgt op de tweede lezing zingt de schola wederom een kort gezang, het ante-evangelium. Dan zingt de priester het Evangelie en volgt de preek. Dit geheel wordt op sommige hoogfeesten besloten met het post-evangelium. Dit plechtige blok van het ante-evangelium tot aan het post-evangelium (inclusief de preek) vormt een geheel en hieruit blijkt hoezeer in de ambrosiaanse liturgie preek en Evangelie op elkaar betrokken zijn.

Een koor dat een ambrosiaanse mis wil uitvoeren moet (behalve alle zaken die ook voor een 'normale' gregoriaanse mis gelden) de volgende zaken in acht nemen:

- De ambrosiaanse traditie kent afwijkende structuren, gezangen en tonen voor bijna elk onderdeel van de mis en het officie. Met name voor de mis geldt echter dat door afwijkende aanduidingen de verschillen met de gregoriaanse mis groter lijken dan ze werkelijk zijn. Voor een eerste indruk van een ambrosiaanse mis verwijs ik graag naar de ambrosiaanse Driekoningen-CD van het USGK (1993). Bij beluistering van deze CD zal blijken dat de mis in de nieuwe ordo globaal dezelfde structuur heeft als de gregoriaanse mis maar dat enkele onderdelen ontbreken of op een andere plaats voorkomen. De ambrosiaanse mis kent bijvoorbeeld geen agnus dei, maar bij nadere bestudering blijkt dat het ambrosiaanse confractorium dezelfde functie vervult. Alleen is hier sprake van een proprium-gezing in plaats van een ordinarium-gezing.
- Het ambrosiaanse officie bestaat weliswaar uit dezelfde onderdelen als het gregoriaanse officie (psalmodie, gezangen en gebeden) maar toch zijn de verschillen hier aanzienlijk. De structuur van bijvoorbeeld de ambrosiaanse vespers verschilt radicaal van die van zijn gregoriaanse equivalent. Opmerkelijk is ook dat de ambrosiaanse vespers geen standaardstructuur heeft. In de loop van het kerkelijk jaar komen vele varianten voorbij. Van het ambrosiaanse officie zijn geen complete opnames beschikbaar.
- Voor de mis volgens de nieuwe ordo zijn alle benodigde liturgische boeken beschikbaar. Het belangrijkste boek is het nieuwe Missaal uit 1986 waarin alle vernieuwingen van Vaticanum II verwerkt zijn. Voor de gezangen en overige muzikale zaken (lezingen, gebeden, enz.) moet nog gebruik worden gemaakt van het oude Antifonale Missarum van Suñol. In de nieuwe ordo komen dezelfde gezangen voor als in de oude ordo.
- Met betrekking tot het officie is de situatie zorgelijker. Suñol heeft in 1939 een *Vespere*⁵ uitgegeven zodat de vespers volgens de oude ordo redelijk eenvoudig in elkaar te

zetten zijn. Milaan heeft echter ook het gehele officie een 'face lift' gegeven, maar het officie stelt in de nieuwe ordo muzikaal niet zo veel meer voor. Koren die een ambrosiaanse officiedienst willen uitvoeren, kunnen het beste kiezen voor vespers-oude ordo.

- Milaan hanteert een eigen kerkelijke kalender. De ambrosiaanse Advent begint bijvoorbeeld met het feest van Martinus (11 november) en duurt zes in plaats van vier weken. Ook komen enkele locale heiligen in de kalender voor die nimmer een universele verering hebben genoten, zoals Gervasius en Protasius (27 juni). Twaalf november valt dus in Milaan reeds onder het Advents-regime terwijl bij ons dan nog gewoon sprake is van een dag door het jaar.

- De uitvoering van de ambrosiaanse liturgie gaat verder dan het spreken of zingen van de juiste teksten op het juiste moment. De ambrosiaanse liturgie kent ook eigen voorschriften met betrekking tot de liturgische kleding, de kaarsen, de processie, enz. Tijdens de Vespers vindt er bijvoorbeeld alleen een bewieroking plaats tijdens het lucernarium en niet tijdens het magnificat, zoals in de gregoriaanse vespers. Een aantal liturgische gebruiken is waarschijnlijk niet in de liturgische boeken te vinden en bestaat alleen in de hoofden van de Milanese geestelijkheid. De uitvoering van de ambrosiaanse liturgie op Nederlandse bodem blijft een compromis.

Voor de liefhebbers heeft het aartsbisdom een imposant fotoboek uitgegeven: *The Duomo of Milan and Ambrosian Liturgy* door A. Mallera en M. Navoni (Milaan, 1992). Het boek is te koop in de Dom van Milaan.

Iedereen die de praktische zangboeken van Suñol ter hand neemt en begint te zingen, vallen onmiddellijk de karakteristieken van de ambrosiaanse gezangen op:

- De haast eindeloze ketens van secundes die zo af en toe onderbroken worden door een terts of een stijgende kwart. Het ambrosiaans heeft deze karakteristiek gemeen met het oud-romeins en het beneventaans. Het gregoriaans kent veel meer sprongen.

- De tritonius (si-fa) komt relatief vaak voor en wordt maar zelden vermeden door de invoering van een mol (sa). Dit interval verleent vaak een 'couleur locale' aan de gezangen.

- Als cadens dient een tertsfiguur: sol la si sol sol.

- Veel mis- en officiegezangen bevatten lange melismes. Als het ambrosiaans muzikaal uitpakt, pakt het goed uit. Sommige melismes beslaan drie of vier systemen.

- Doordat het systeem van de acht kerktoonsoorten in Milaan nimmer ingang heeft gevonden, maken de gezangen soms een wat richtingloze indruk. Veel gezangen hebben maar één melodische aantrekkingsnoot, tenor. Naarmate ik de ambrosiaanse stijl beter leerde kennen, verdween bij veel gezangen het gevoel van stuurloosheid, maar bij een aantal gezangen is het gebleven. Het ambrosiaanse repertoire kent relatief meer 'missers' dan het gregoriaanse.

De praktische zangboeken van Suñol (het Antifonale Missarum en het Vesperale) zijn enigszins verouderd. Wie zijn interpretatie wil onderbouwen met de neumen in ambrosiaanse handschriften komt bedrogen uit.⁶ De ambrosiaanse neumen geven vrijwel

uitsluitend melodische informatie, de ritmische aanwijzingen blijven zeer beperkt. Toen Suñol zijn boeken samenstelde, had hij ook maar zeer beperkte ritmische informatie. Het verdient daarom aanbeveling om de transcripties van Suñol te kleuren naar onze moderne inzichten: de verlenging van de eerste noot van de salicus door Suñol moet verplaatst worden naar de laatste, enzovoorts. Ook kan het geen kwaad om de overdaad aan punten en pauzetekens terug te dringen. Suñol knipt de muzikale frase vaak in onnodig kleine fragmenten. Het is fraaier om de muzikale frases samen te laten lopen met de grammaticale zinnen van de tekst.

Tot slot enige algemene opmerkingen over de vespers.

- Het gregoriaanse officie volgens de nieuwe ordo is bijna uitsluitend vanuit de tekst gedacht. Het cyclisch bidden van het Boek der Psalmen vormt de spil van dit officie. In het ambrosiaanse officie worden de te zingen psalmen meestal niet geselecteerd op grond van hun plaats in de cyclus. De toepasselijkheid van de tekst is doorslaggevend.⁷
- Daarnaast krijgen de gezangen veel meer aandacht: de vespers (oude ordo) openen op zon- en feestdagen standaard met drie omvangrijke gezangen: lucernarium, hymne en responsorium. De ambrosiaanse vespers zijn daarom zeer geschikt voor een gregoriaans koor. Er valt veel te zingen. De vespers combineren uiterlijk vertoon (de gezangen) met verinnerlijking (de psalmen). Mijns inziens een hele draaglijke combinatie.
- Het ambrosiaanse officie kent een eenvoudige psalmodie zonder mediant. De ambrosiaanse psalmodie kan daarom eenvoudiger door iedereen meegezongen worden dan de gregoriaanse psalmodie. Wederom een reden om *episcopo volente* eens aan een praktische uitvoering van het ambrosiaanse officie te denken. ■

NOTEN:

1. Zie o.a. de afleveringen 1996/4, 1998/2.
2. Op de Studiedag in 1988 zong het USGK de Ambrosiaanse mis en vespers van het feest van de wijding van Ambrosius, 7 december. Baroffio was celebrant.
3. Bedoeld is de zondagse Mis. De aard van de gezangen (graduale, alleluia, tractus) wisselt gedurende het kerkelijk jaar.
4. Zie noot 3, alleen gaat het bij de ambrosiaanse mis om gezangen met een afwijkende aanduiding: psalmellus, alleluia, cantus.
5. In dit Vesperale staan ook de completen. De overige officiediensten kunnen niet zonder liturgisch speurwerk in elkaar worden gezet.
6. De ambrosiaanse handschriften met neumen zijn vrij laat: 10de en 11de eeuw. Het meest toegankelijke handschrift is LONB 3456 (Paleographie Musicale IV).
7. Het ambrosiaanse officie is van oorsprong een kathedraal officie. In de loop der eeuwen zijn echter vele monastieke elementen (zoals het cyclisch bidden van het Boek der Psalmen) geïntegreerd. Suñol geeft in zijn Vesperale een cyclisch gestructureerd feriaal officie.

We mogen hopen, dat onze opgejaagde oren weer open gaan voor de tijdloze kwaliteit van het gregoriaans ...

Op 16 oktober presenteerde Jacqueline Elemans op de studiedag Gregoriaans, georganiseerd door de Stichting Musica Gregoriana onder auspiciën van de V.N.K. Limburg in samenwerking met de diocesane NSGV in het bisdom Roermond, haar recent tot voltooiing gebrachte cursusboek 'Gregoriaans zingen, een handreiking'. Het hiervolgende is een poging tot kennisname.

Twee delen bevat dit werk. Het eerste deel heeft als uitgangspunt het melodisch gegeven vanuit de archaische modaliteiten Do, Re en Mi, terwijl in het tweede deel het ritmisch gegeven vanuit de tekst en de eenvoudige neumen behandeld wordt.

De openingszin hierboven klinkt als een wens die verder strekt dan de mensen die gebruik gaan maken van deze cursus. Zij is te vinden in 'voor een goed begrip', een algemene inleiding. Daar is ook te vinden de paragraaf 'wegen door dit boek'. Ik vat de inhoud van deze paragraaf in vier punten samen:

- het uitgangspunt is het zingen, de ervaring,
- het boek is ook geschikt voor zelfstudie,
- het goede voorbeeld van voorzanger, docent of scholaleider is aan te bevelen.
- de cursus kan op twee manieren doorgenomen worden: deel 1 in zijn geheel, of deel 1 in combinatie met deel 2.

Enigszins tot mijn verbazing zie ik in de inleiding op deel 2 dit samengaan van beide delen beperkt tot de hoofdstukken 11, 12 en 13. Hoe het ook moge zijn, de docent zal hier in wijsheid zijn/haar didaktiek moeten bepalen, afgaande op het bevattingsvermogen van zijn/haar auditorium. De hoofdstukken 11, 12 en 13 van deel 2 stellen als uitgangspunt de tekst centraal, via het recitatief en de allereenvoudigste antifonen en neumen.

De inleidingen (de algemene en die voor ieder deel afzonderlijk) getuigen van een degelijke opbouw en didaktisch doorzicht. De cursist wordt geïnformeerd over doel, uitgangspunten en inhoud, over de manier van aanpak en ook over wat je thuis kunt doen. De inleiding van deel 2 is tevens een inleiding op de materie zelf, door aandacht te besteden aan tekst en tekstexpressie.

Bladerend in de cursus zelf valt op, dat wat behandeld wordt eerst muzikaal ervaren is. Dat is ook het hoofdprincipe. Jacqueline zelf zegt erover: "Zowel beginnende als meer ervaren zangers moeten zich de speciale muzikale 'denkwijze' van het gregoriaans eigen maken. Dit vraagt om zingen, zingen en nog eens zingen van karakteristieke wendingen." Verder staat de zeer geleidelijke opbouw hoog in het vaandel. Dat is al duidelijk bij het bekijken van de inhoud. Nadat afzonderlijk in drie hoofdstukken de modaliteiten van Do, Re en Mi ervaren zijn, worden vervolgens nog eens drie

1.1 ZINGEN EN DEMONSTRATIE

een hymne: Ut queant

1

Ut queant laxis resonare fibris mira gestorum famuli tuorum,
solve polluti labii reatum, Sancte Joannes.

Opdat uw dienaren met ontspannen kelen uw wonderdaden kunnen bezingen,
neem de smet van onze lippen weg, heilige Johannes.

een recitatief: Deus in adiutorium

2

Deus, in adiutorium meum intende. Domine, ad adiuvandum me
festina. Gloria Patri et Filio, et Spiritui Sancto, sicut erat in
principio, et nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen, alleluia.

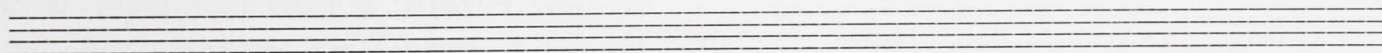
God, tot mijn hulp wees bereid. Heer, om mij te helpen haast u.
Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige Geest,
zoals het was in het begin, en nu en altijd en tot in de eeuwen der eeuwen. Amen, alleluia

1.2 TOELICHTING

drie uitersten van gezangen

In deze gezangen worden drie verschillende stijlen binnen het gregoriaans naast elkaar gepresenteerd.

In de *hymne* (1) verandert de melodie vrijwel voortdurend van toonhoogte, er is een behoorlijk verschil tussen hoger en lager in de melodie en er treden vrij grote sprongen op. Daarnaast is er het 'zingend spreken' zoals in *Deus in adiutorium* (2). De manier van zingen heet *reciteren* en het gezang heet een *recitatief*. Hier springen we meteen in het diepe van de voordracht van het gregoriaans. De tekst wordt verzorgd voorgedragen, zelfs al is dat op één toon. Meer hierover in Hoofdstuk 11.

hoofdstukken gewijd aan de uitbreiding van elk van die tonen.

Het aardige van deel 1 is, dat daarna aandacht wordt besteed aan psalmen en cantica om uiteindelijk uit te monden in de liturgie zelf, en wel in de vespers. Parallel daaraan mondt deel 2 via tekst en neumen uit in eenvoudige gezangen, volgens het kerkelijk jaargerangschikt. We zijn dan aangekomen aan hoofdstuk 21: Het jaar rond.

Hiernaast ziet u een voorbeeld-bladzijde (verkleind).

Moge het Jacqueline gegeven worden, met eenzelfde inspiratie en creativiteit in de delen 3 en 4 deze basis verder uit te bouwen. Dan beschikken we in het Nederlandse taalgebied over een document waar leermeester en leerling elkaar vinden bij de bron van de West-Europese muziekcultuur.

Het cursusboek is verkrijgbaar bij de SNK te Utrecht, telefoon 030-2313174, de prijs is f 29.50 plus verzendkosten. ■

MEDEDELINGEN

PUBLIKATIES

Wij herinneren u aan het nuttig naslagewerk, uitgegeven door de ACG: J. Elemans en B. Lamers, *Register van bijbelteksten in het Graduale* (Cahier 1999), te bestellen bij het secretariaat van de ACG.

BIJEENKOMSTEN

De Gregoriaanse Akademie komt 17 januari bij elkaar. Plaats: OLVr-abdij, Oosterhout. De spreker is Drs. A. Zielhorst.

Er is nadere informatie over het 3-jaarlijks festival van Watou, 31 mei-4 juni. Er zullen ca 25 schola's te horen zijn, bekende en onbekende. Uit Nederland de Schola Maastricht, Schola Cantorum Amsterdam, Hartkeriana; uit Vlaanderen de Norbertijnen van Averbode, Laudate Dominum (Kortrijk), Exaudi Domine (Mortsel), Cum Jubilo (Watou). Nieuw zijn vooral de schola's uit de Baltische landen.

Informatie bij Bernard Deheegher, Moenaardestr. 20, B-8978 Watou, België.

GREGORIAANS BELUISTEREN

in de eucharistie:

Er is op veel plaatsen een gregoriaanse nachtmis op 25 dec. Verder:

za 4 dec, za 8 jan, za 5 febr, 17.00 u: Begijnhofschola, Begijnhofkerk, Breda.

5 dec, Schola Cantorum Amsterdam met Schola Gregoriana Hilversum, 11.00, OLVr-kerk, Hilversum (KRO).

Het Tilburgs Gregoriaans Koor zingt in december in Tilburg en Poppel, zie de rubriek Mededelingen van anderen.

vespers:

elke zondag, 17.00 in de St. Nicolaas-kerk, tegenover het CS, Amsterdam, de Schola Cantorum Amsterdam. Speciaal

op 12 dec: 40-jarig bestaan, receptie.

12 dec, 16.30 u, Interkerkelijke Schola Cantorum Dordrecht, Trinitatiskapel.

za 18 dec en 25 dec, 17.00 u, Amsterdamse Nova Schola Cantorum, Obrecht-kerk, ter gelegenheid van het eerste lustrum.

16 jan, 16.30 u, Petruskerk, Zwijndrecht, en 6 feb, 19.00 u, Grote Kerk, Rotterdam, Interkerkelijke Schola Cantorum Dordrecht.

advents- en kerstvieringen:

za 11 dec, 20.15 u, metten, Schola Cantorum Amsterdam, St. Nicolaas-kerk.

onder voorbehoud, 12 december, Tilburgs Gregoriaans Koor, zie hieronder.

18 dec, 15.30 u, Catharinadal (Oosterhout), 19 dec, 16.00 u, Begijnhofkerk, de Begijnhofschola.

19 dec, Schola Cantorum van het Ward-instituut, o.a. twee kerstspelen, OLVr-basiliek, Maastricht.

overig:

za 11 dec, 20.15 u, Metten van de derde zondag van Advent, Nicolaas-kerk, Schola Cantorum Amsterdam.

9 jan, 19.00 u, Canta Femina, Bergen (NH), 'Millennium'.

MEDEDELINGEN VAN ANDEREN

Het Tilburgs Gregoriaans Koor bestaat 30 jaar. Bij het ter perse gaan van deze aflevering was de definitieve vorm waarin dit gevierd gaat worden nog niet bekend. Belangstellenden verwijzen wij naar de voorzitter, de heer A. Baeten, tel 013-5332687.

Bij de SNK is verschenen het cursusboek 'Gregoriaans zingen, een handreiking', door Jacqueline Elemans, zie de bespreking elders in dit nummer. ■

LITURGISCHE KALENDER

december 1999, januari, februari 2000

B-jaar

zondag	5	december	tweede zondag van advent
woensdag	8	december	Hoogfeest van de Onbevleete Ontvangenis van de H. Maagd Maria
zondag	12	december	derde zondag van advent
zondag	19	december	vierde zondag van advent
zaterdag	25	december	Hoogfeest van Kerstmis, de Geboorte van de Heer
zondag	26	december	Feest van de H. Familie
maandag	27	december	Feest van de H. Johannes, apostel en evangelist
dinsdag	28	december	Feest van de HH. Onnozele Kinderen, martelaren
zaterdag	1	januari	Feest van de H. Maria, Moeder van God
zondag	2	januari	Hoogfeest van de Openbaring des Heren
zondag	9	januari	Feest van de Doop van de Heer, begin van de eerste week van de Tijd door het jaar.
zondag	16	januari	tweede zondag door het jaar
dinsdag	18	januari	begin van de internationale bidweek voor de eenheid
zondag	23	januari	derde zondag door het jaar
dinsdag	25	januari	Feest van de Beking van de H. apostel Paulus
zondag	30	januari	vierde zondag door het jaar
woensdag	2	februari	Feest van de Opdracht van de Heer in de tempel (Maria Lichtmis)
zondag	6	februari	vijfde zondag door het jaar
zondag	13	februari	zesde zondag door het jaar
maandag	14	februari	Feest van de HH. Cyrillus, monnik, en Methodius, bis- schop, patronen van Europa
zondag	20	februari	zevende zondag door het jaar
dinsdag	22	februari	Feest van St. Petrus' Stoel
zondag	27	februari	achtste zondag door het jaar

INHOUD

Van de redactie	125
Zang op het begijnhof	126
<i>Ulrike Hascher-Burger</i>	
Het 'dameskoor Begijnhof'	133
<i>Roos Burger</i>	
Bij het derde lustrum van de Begijnhofschola.....	135
<i>M.-L. Egbers</i>	
Aangroeiverschijnselen in het Gregoriaans III.....	136
de betekenis van de tropen in de liturgie	
<i>Alfons Kurris</i>	
Ik ben daar blijven hangen':	146
veertig jaar gregoriaans in Amsterdam	
<i>Marcel Zijlstra</i>	
Kind en gregoriaans:.....	154
hoe lang al, hoe lang nog?	
<i>Jos Leenen</i>	
Het ambrosiaanse repertoire:	160
enige praktische opmerkingen	
<i>Arnoud Heerings</i>	
Gregoriaans zingen, een handreiking.....	164
<i>M.-L. Egbers</i>	
Mededelingen	167
Liturgische kalender	binnenzijde kaft